

HALÁPY KONSTANTIN EMLÉKEZETE.

1698—1752.

IRTA

FRIEDREICH ENDRE.

TEMESVÁR.
CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDA.

1903.

HALÁPY KONSTANTIN EMLÉKEZETE.

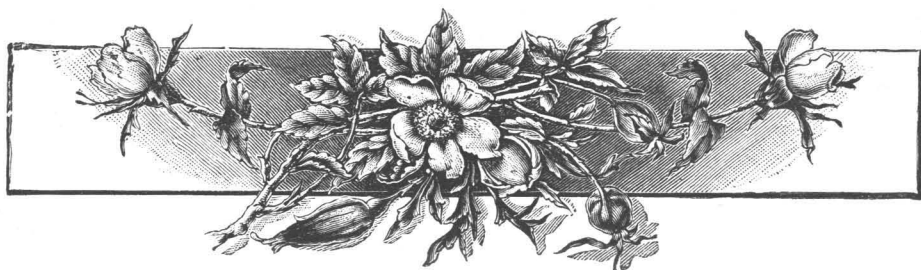
1698—1752.

IRTA

FRIEDREICH ENDRE.

TEMESVÁR.
CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDA.
1903.

I.

Halápy származása, iskolázása.

 azon férfi, kinek életét és műveit e dolgozatban ismertetem, egyike volt a magyar kegyes-tanítórend legkiválóbb tagjainak. Élete és munkássága a XVIII. század első felére esik. Kortársa s meghitt barátja, részben nevelője s irányítója volt azoknak, kik felvirágoztatták a rendet, melynek jóvoltáért ő is annyit fáradozott. A deákos műveltségű kor mint tehetséges latin költőt ünnepelte, de művei feledésbe mentek, épúgy mint azoké, kik nagyobb hivatottsággal pengették a római lantot. Nemes egyéniségénél, tiszta jelleménél, fáradhatatlan tevékenységénél fogva megérdemli, hogy emlékét kegyelettel újítsuk fel. Amint életrajzában több helyen kiterjeszkedtem a rendi állapotokra, úgy műveinél szükségesnek tartottam néhány rendtársának irodalmi munkásságát ismertetni.

Halápy Konstantin 1698 márczius 15-én született Ungvárott. Horányi augusztus 5-ét említi születése napjául, de a rendi anyakönyvek, melyekből az előbbi dátumot vettem, nagyobb hitelt érdemelnek. Neve többféle alakban fordul elő: Alapi, Alapy, Halapi s végül helyesen: Halápy. A rendi jegyzékben is ez utóbbi néven szerepel; az első piarista bibliographus, Kácsor Keresztély is így említi, de amióta Horányi költőnk nevét „Alapi“-ra fordította el, azóta az újabb könyvészeti munkák állandóan így írják.¹⁾

¹⁾ Horányi nem következetes. Script. Schol. Piar. I. 9. 1. „Alapi,“ ugyanezen mű második kötetében (246. l.) „Halapi.“

Ő maga, mikor nem a szerzetesi nevét (Constantinus a Passione Domini) használta, Halápnak írta magát. A rendi anyakönyvek,¹⁾ Kácsor és Horányi tanúsága szerint előkelő és régi nemes családból származott. Ősei a török hódoltság előtt a Debreczen közelében fekvő Haláp községben laktak, de a viszontagságos időkben az északkeleti felföldre menekültek. Szüleinek állapotáról jóformán semmit sem tudunk. Az ungvári anyakönyvek csak 1715-től kezdve vannak meg, így tehát erre nézve felvilágosítást nem adhatnak. Keresztneve Ferencz volt, a Konstantin nevet csak a rendben kapta.²⁾

Gyermekéveiről semmi biztos adatunk sincs. Lehetséges, hogy tanulmányait Ungvárott kezdette meg, de ott a jezsuitáknál nem folytathatta, mert a collegiumban a tanítás 1708 február 20-án megszűnt és csak az 1718. év novemberében kezdődött meg újra. Ismeretes, hogy II. Rákóczy Ferencz szabadságháborúja alatt a jezsuitákat (1706) a felkelők hatalmában lévő helyekről kiűzték. Az ungvári collegium azonban, minthogy a város urának, gróf Bercsényi Miklósnak különös pártfogását élvezte, két esztendőn át ki tudta kerülni a fejedelem által elrendelt feloszlatást. Végre is 1708-ban a páterek a viszonyok kényszerítő hatása alatt elszéledtek Német- és Lengyelországba, a rendszeres tanítás pedig tíz éven át szünetelt a városban. Ezen idő alatt csak egy Hodoni Mihály nevű világi iskolamester tanítgatta az ifjakat.³⁾ Minthogy azt sem tudjuk, hogy Halápy mikor került el Ungvárról, nem állapíthatjuk meg, hogy tanítványa lehetett-e Hodoni Mihálynak.

Egyes adatokból azt következtetem, hogy gyermekkorának vagy ifjúságának egy részét Léván töltötte. Halápyt ugyanis azon rendtársai, kik viszonyait közelebbről nem ismerték, lévai születésűnek tartották. Kitünik ez a privigyei piarista levéltárban őrzött „Liber Suffragiorum“ cz. kéziratú munkából, a melyben Halápnak két rövid életrajza olvasható. Az első — tévesen — lévai születésűnek mondja: „P. Constantinus a Passione Domini, natione Hungarus, patria Levensis, com. Barsiensis.“ A második, a melyet

¹⁾ Az ilyen jegyzékek adatai hitelesek, mert anyakönyvi kivonatokon alapulnak. A novitiustól ugyanis bekövetelték a keresztlevelet, a mint ezt a generalis 1666-iki rendelete megkívánta: „Omnis, qui petit habitum nostrum, debet sibi procurare fidem baptismi, subscriptum ab episcopo seu eius vicario, vel denique ab ipso loci parochi.“ Superiorum ordinationes. — A nemességet, bár a velejáró előjogokat az illetők nem igen élvezhették, a rendben is igazolni kellett. Révait, ámbár nemesoek tartotta magát, a keresztlevél alapján „ignobilis-“nek írták a rendi jegyzékekben (Rullae). Csaplár Benedek, Révai M. élete, I 7. l.

²⁾ Barna Mihály, Az ungvári kir. kath. főgymnasium története, 1883, 26–28. l.

egy évvel később pótlólag jegyezték be, már helyes adatokat tartalmaz és visszaadja neki szülőhazáját. Hogy az első bejegyzés hibás, annak az lehetett az oka, hogy a Halápy halála után a rendkormány által szerkesztett és szétküldött életrajz nem jutott el Privigyére, vagy ha oda érkezett is, a könyv vezetésével megbízott rendtag elfelejtette azt beírni. Később azonban pótolni akarta a hiányt és maga állított össze egy suffragiumot a szokásos stilusban. Gyermekkoráról keveset tudhattak, de valószínűleg hallották tőle Lévát emlegetni s szülővárosának gondolták. Maga Halápy seholsem említi írataiban Ungvárt, míg ellenben Lévának, a hol ifjúsága egy részét tölthette el, három epigrammát szentel:

Civitas Leva anagr. Vale.

Leva, tibi fortuna Vale jam dixit. Acerbae

Sortis adoptivum nomen, origo fuit,

Aliud. Vela.

Te, patulae viridis, jactat petulantia, ripae,

Cessisti tumidis, nam tua Vela, notis.

Laeva ejus sub capite meo. Allusio.

Pone metum, mea Leva, favent tibi sidera Coeli:

Supposuit capiti, te, Deus ipse suo.

[Myrias, 266. 1.]

Úgy látszik, szívesen gondolt vissza ezen helyre. Az epigrammák enyelgő hangja ezt mutatja.

Anyja halálára írt ifjúkori elegiája sem világosít fel bennünket családi viszonyairól. A szónokias hangú költemény, mely egyébként visszatükrözi az ifjú költő mély fájdalmát, egy helyen czéloz családjá előkelőségére:

Non te stirpis honor, nec avitae fulgetra cerae,

Sepositus Nati nec remoratur amor?

[Myrias, 123. 1.]

Az 1716-ik évtől kezdve már biztos adataink vannak életéről. Ezen év őszén ugyanis a hírneves nagyszombati collegium tanulói közt találjuk. A budapesti egyetemi könyvtárban őrzött „Liber Juventutis“ szerint az 1716/17. tanévben Schecz Péter vezetése alatt a poetikai, a következő két esztendőben a rhetorikai osztály növendéke volt. Az 1717/18. tanévben Mindszenti Imre, 1718/19-ben Timon Sámuel és Corneli (Korneli) János tanították. A poetikai osztályt megelőző tanulmányairól semmi adatunk sincs.

A jezsuiták magyarországi tanintézeteik közül a nagyszombati collegiumra mindig a legnagyobb gondot fordították, ide válogatták meg legjobban a tanárokat. Halápy tanárai: Schecz, Mindszenti, Timon és Corneli, szintén képzett és tudós férfiak voltak, akik irodalmilag is működtek.

A bécsi származású Schecz Péter (1691—1756) híres latin költő volt és történetírással is foglalkozott. 1716-ban, azon évben, melyben Halápyt is tanította, jelent meg Nagyszombatban egy verses munkája „Metamorphosis Hungariae“ cím alatt.¹⁾ Írt több földrajzi és történeti munkát is, de ezek nem magyar tárgyúak. Mindszenti Imre iskolai drámáival, Corneli János pedig történeti és panegyrikus műveivel szerzett hírnevet. Timon Sámuel történelmi és földrajzi compendiumai sokáig forogtak közkézen és igen hasznos szolgálatot tettek a tanulóifjúságnak. A protestáns Wallaszky is elismerőleg nyilatkozik róla.²⁾

Az említettek közül a fiatal költészettanító, Schecz Péter volt az, akihez az ifjú Halápy leginkább ragaszkodott, viszont a derék tanárnak is nagy öröme telhetett fogékonylelkű tanítványa későbbi sikereiben. Halápy 1745-ben is szépen emlékezik meg szeretett mesteréről s két epigrammában magasztalja. Az egyik így hangzik:

In bifido teneras ne quaerite monte Camoenas,
Sprevit Apollineum turba novena chorum.
Laurigero Petri resident in vertice; norunt
Istud Parnasso dignius esse caput.

[Epigram. Moral. 61. 1.]

Kácsor³⁾ szerint Halápy a poesis osztályában a verselésben magasra kiemelkedett összes tanulótársai között és ezért tanáruk Schecz Péter azzal tüntette ki, hogy mikor költőnk a collegiumot elhagyta, az iskola falára örök emlékezetül a következő feliratot helyezte el:

Hic Halapy, quondam studuit componere versus,
Cui similis nullus, par quoque nullus erat.

¹⁾ Ezen munka Petrik szerint megvan a Nemzeti Muzéumban, de ott nem juthattam hozzá. A bibliographiákban közölt hosszabb címe után ítélve, elbeszélő költemény, a melyben néhány helynek, várnak stb. mesés történetét adja elő.

²⁾ . . . „Ex fide dignissimis et moderatissimis historicis Hungariae.“ Conspectus, 236. l.

³⁾ Viri Doctrina Illustrés Scholarum Piarum. [Kézirat.]

A nagyszombati collegiumban igen nagy gondot fordítottak az ifjúság vallás-erkölcsi nevelésére. Ennek szolgálatában állottak az intézet kebelében működő congregatiók. Hogy az ily társulatok tagjai az askesisben mennyire haladtak, láthatjuk a congregatiók egykorú jegyzőkönyveiből, amelyek felsorolják a társulati tagoknak gyakran túlzásba menő töredelmességi gyakorlatait.¹⁾ Valószínű, hogy Halápy is tagja volt a „Szeplőtelen Fogantatás“-ról címzett társulatnak, a mely a gymnasium nagyobb tanulóit fogadta magába.²⁾ Mint piarista is buzgón munkálkodott a congregatiók érdekében. Azon mély vallásos szellem, mely irodalmi műveit s általában egész tevékenységét jellemzi, bizonyítéka annak, hogy tanuló éveiben a leggondosabb erkölcsi nevelésben részesült.

A poesis osztályában Schecz vezetése alatt bőségesen volt alkalma megismerkedni a classicusokon kívül az újabb, különösen jezsuita latin költők műveivel, az iskolai dráma technikájával; két évre terjedő retorikai tanulmányai alatt pedig megszerezte azon szónoki képzettséget, melyre a kor divatja szerint szüksége volt, s amelynek nyomait költeményeiben is sok helyen érezzük. Az bizonyos, hogy e korban szorgalmasan verselt, de hogy mely költeményei származnak e korból, nem lehet kimutatni. Ha nagy termékenységét tekintjük s tudjuk, hogy milyen könnyen verselt, olyannak képzeljük, mint amilyenek Desericky Incze tanítványai voltak, akik mesterük tanúsága szerint egy-két nap alatt könnyen összeírtak több száz sor verset.³⁾ Nagyszombatban ismerhette meg a mesterkedő verselés különböző fajait is. Ennek számos művelője volt a jezsuiták között s a piaristáknál is hosszú időn át divatozott. Juventius József, jezsuita író, kinek poetikáját sokáig használták, rövidre fogott tankönyvében is külön fejezetet szentel a gryphusnak, logogryphusnak, symbolumnak s egyéb gyermekes játékoknak. A felsőbb osztályok kedvelt tankönyvéből, Masenius

¹⁾ Érdekes példákat olvasunk a következő művekben: Farkas Róbert, A kassai kath. főgymnasium története, 1895, 186—190. l., Horváth Sándor, Okmánytár a piaristák Szt. László királyról címzett nyitrai Kollegiumának történetéhez, 1896, 68—69. l.

²⁾ Horváth István, A nagyszombati érseki főgymnasium története, 1895, 46. l.

³⁾ „Ipse ego nactus fueram quospiam institutioni nostrae creditos, sexdecim (vix amplius) annos natos, qui tempore, quod eras interdiu a ludo reliquum, caenatione ac diverticulis, bis centum pluresque versus bene concinnos et repexos pangebant, solertiaeque ac navationis egregium periculum, atque mihi acceptissimum ingenioli partum ad me perferebant postridie. Quos praesentem usque in horam tamquam dilectum pignus, ac mnemosynon, meliøre scrinio reservare non piget.“ Pro Cultu Litterarum. 71. l.

Jakab „Palaestra“-jából sem hiányoznak a rímes latin versfajok és az anagrammák.¹⁾

II.

Halápy Privigyén.

Az 1718-ik év őszén Halápyt a piaristák privigyei novitiatusában találjuk, a hol Hrodovics György²⁾ házfőnök és novitiorum magister kezéből felvette a szerzetesi öltönyt. Már húsz éves volt, mikor e fontos lépésre szánta magát. Anyagi érdek nem vezethette, mert a piaristarend az akkori szerzetek között a legszegényebb volt s még csak gondtalan megélhetést sem biztosíthatott tagjainak. A komoly, tehetséges s előkelő származású ifjú előtt bizonyára más pályák is állottak nyitva, de ő szíve sugallatát követve, belépett egy oly testületbe, ahol a legnemesebb foglalkozás, de egyuttal tömérdek nélkülözés s fáradság várt reá. Ha valaha, úgy e korban talán leginkább ráillett a rendre azon elnevezés, melyet dicső alapítója adott: „Istenanyjának szegényei.“ Házaik nevetségesen csekély alapítványokra alakultak meg, sokszor az építkezés költségeit is az alapítványból kellett fedezniök, akárhányszor a mindennapi kenyeret is csak a jószívű adakozók irgalmának köszönhatték. „Olvasva gymnasiumaik alapításának történetét, szerény igényeikről néha megilletődéssel veszünk tudomást. E kevéssel beérésük már egymagában is elegendő volt népszerűségök fokozására,“ mondja róluk dr. Fináczy Ernő.³⁾ És csakugyan a piarista iskolák népszerűek voltak, és a XVIII. század elején nagyon gyorsan szaporodtak.

Első házukat 1642-ben alapította hg. Lubomírszky Szaniszló lengyel fennhatóság alatt. 1666-ban gr. Pálffy Pálné hívására a nyitrai megyei Privigyén telepednek le.

¹⁾ Mindkettő sok kiadást ért. Juventius műve nagyon silány, Maseniusé helyenkint jobb.

²⁾ Halápyra s rendtársaira, valamint a piaristák akkori viszonyaira vonatkozó adatokat az idézett nyomtatott műveken kívül a következő kéziratú forrásokból merítettem: Rullae; Suffragia; Novitiorum Admissiones, Professiones et Dimissiones; Familia Religiosa Dom. Prividiensis; Superiorum Ordinationes, Litterae, Patentes; Historia Dom. Prividiensis; Liber Capitulum Generalium et Provincialium. Mindezek a privigyei piarista levéltárban vannak. Használtam még a nyitrai, szegedi és kecskeméti házak hasonló természetű iratait. Kedves kötelességet teljesítek, midőn e helyen is köszönetet mondok azon rendtársaimnak, kik ezen források használatát nekem lehetővé tették.

³⁾ A magyar közoktatás története, I. köt. 148. l.

A privigyei háznak a rend történetében nagy szerep jutott, mert tulajdonképen ez volt a magyar rendtartomány anyaháza az országban, innét ismerték meg a rendet, az ujonnan alakult intézetek első lakói is nagyobbára innét kerültek ki. Mikor az ifjú Halápy a rendbe lépett, a piaristák már nyolcz intézetben működtek (Privigye, Breznó, Szentgyörgy, Nyitra, Veszprém, Vác, Kecskemét, Pest) s munkásságuk általános feltűnést és elismerést keltett. Költönknék, aki az északnyugati felföldön élte ifjú éveit, volt módja megismerkedni ezen erős fejlődésben lévő testülettel, melynek kebelében szép munkakör kínálkozott számára.

A privigyei novitiatusban a nevelés kettős irányban haladt, t. i. a növendékeket igyekeztek előkészíteni a nagy önmehtagadást igénylő szerzetespapi életre, másrészt bevezették őket jövő életfeladatuk, a tanítás elméletébe és gyakorlatába. Az egész házban szigorú fegyelem uralkodott. Közösen végezték ájtatosságukat, közös volt szórakozásuk is.

Az ú. n. studiumok (novitiatus, philosophiai és theologiai tanfolyamok a rendi növendékek számára) vezetőit és tanárait nagy elővigyázattal szokták összeválogatni. A generalis egyik rendelete szerint ilyenek csak azok lehetnek, akik „*pietate cum literis maxime fulgent. Et ceteris paribus mathesis ac graecae linguae eruditio praevaleat ad eiusmodi officia subeunda.*“¹⁾

A ház főnöke, aki az időközben Szentgyörgyre távozó Hrodovics Györgytől a magisterséget is átvette, Zajkányi Lénárd, rendi alkormányzó volt. Zajkányi mint viceprovincialis (1715—1721) és mint a német fennhatóság alól önállósított rendtartomány első provincialisa, hervadhatatlan érdemeket szerzett a vezetése alatt álló intézmény fejlesztésében. Buzgó fáradozásainak köszöni a rend a pesti, beszterczei, debreczeni, szegedi, korponai házak megszerzését. Aki ismeri azon nehézségeket, melyekkel azon időben egy megígért alapítvány megvalósítása együtt járt, méltányolni fogja az ő érdemeit.

Az alapítók könnyen tettek ígéretet, de sokszor változtatták véleményüket, keveset ajánlottak, sokat követeltek, különben is a pénzviszonyok rosszak voltak, elvállalt kötelezettségeiket nehezen tudták teljesíteni.

Zajkányi szerencsére jól ismerte az embereket, volt elég tapintata és kitartása. Rendfőnöksége folytonos utazásokban s

¹⁾ Decreta Visitationis Generalis, 1696.

tárgyalásokban telt el, s azért nagyon valószínű, hogy az ő magistersége csak névleges volt s a novitiusok kiképzése felett csak a felügyeletet gyakorolta. De bizonyára megismerték gyakorlati eszejárását, a rend érdekében kifejtett lankadatlan buzgalmát s így példájával használt nekik.

A novitiatus tulajdonképeni vezetője s tanára Koczurszky Gergely promagister volt. Nyitrán több éven át szép sikerrel tanította a humaniórákat és iskolai drámáival nagy hírre tett szert.

A novitiatusban az volt a feladata, hogy a növendékekkel a poetikai és retorikai osztályok anyagát átismételje (correpetitor humaniorum, a novitius: repetitor hum.) s ha a latin nyelvben még gyengék volnának, a hiányokat pótolja. Ezenkívül gyakorlati és elméleti úton iparkodott őket bevezetni a tanításba. A másodévesek rendszeren tanítottak is az alsóbb osztályokban, sőt Halápy, minthogy a humaniorakban ismétlésre nem igen volt szüksége, már az első évben is tanított, és pedig a parvisták osztályában a másodéves Iszold Valeriánnal együtt. Tanultak matematikát is, de erről majd később.

A növendékek kilenczen voltak, hat másod-, és három első éves, köztük a legfiatalabb Halápy. A legismertebbek Demka Gáspár, Erdős István, későbbi rendfőnök, Desericky Incze, a történetíró, Péchy Imre, költő és theologus. Az iskola praefectura Fábiani Kelemen volt, Halápy későbbi philosophia tanára. A következő (1719) évben Privigyére helyezték a német származású Holtzhauser Károlyt, a régi gárda egyik érdemes tagját és a költő Fiala Jakabot.

Halápy a Privigyén töltött két év alatt megismerkedett Mösck Lukács költészettanával¹⁾ és Szlavkovszky Benedek költeményeivel. Mindkettő mesterkedő verselő volt s azért csak sajnálni lehet, hogy az ifjú szépen fejlődő tehetségét rossz útra terelték. Előljárói örömmel látták költői kísérleteit s szívesen megengedték neki, hogy az aránylag gazdag házikönyvtárt használhassa. Itt, mint az egykorú feljegyzésekből kitűnik, megvoltak a classicusokon kívül az ismertebb neo-latin költők művei, amelyekből sok még most is megvan.²⁾ A latin költészetnek a tudós világ előtt nagy

¹⁾ Vita Poetica, 1693.

²⁾ A privigyei könyvtár volt a rend első nagyobb gyűjteménye. A XVIII. század első felében sok könyvet elhurczoltak a többi házakba. Gyakran olvashatók rendeletek, melyekben felszólítják a házfőnököket, hogy a privigyei könyvtár széthordott könyveit szedjék össze s küldjék vissza.

volt a becsülete s egy fiatal tanárnak jó ajánlat volt a költői véna. A verselést a novitiatusban foglalkozásszerűen gyakorolták, mert úgyszólván minden tanárnak szüksége volt reá az iskolai színielőadások s az alkalmi versezetek miatt, melyeknek készítése kötelesség számba ment. Zajkányi és Koczurszky szívesen olvasták át s javították ki a fiatal poeta termékeit és buzdították a további munkásságra, amiért később is nagy szeretettel gondolt reájuk. Zajkányit egy leoninus ódában magasztalta azon alkalomból, hogy az önálló magyar provincia feje lett, később pedig egy másik (ugyancsak leoninus) ódában elparentálta. (Od. V. 5, 6.)

A privigyei háznak, bár még évszázados múltra sem tekintetett vissza, mégis megvolt a maga története, voltak tradíciói, sőt legendái is, amelyekről az öregebb rendtagok sokat regélhettek a fiataloknak. Az 1666-ban alapított intézet rövid idő alatt sok viszontagságon ment keresztül. 1671-ben s a következő két esztendőben, mikor az új lakók otthonukban még csak meg sem melegekedhettek, az érsekújvári török kirohanásai miatt többször kellett a bajmóczi várba menekülniök. 1678-ban Thököly elfoglalta Privigyét, seregei a házat kirabolták, Tamás áldozópapot és Farkas clericust megölték. 1681-ben egy izben az épületet háromszáz török és kétszáz felkelő vette ostrom alá, de ezeket a szomszéd falvakból érkező segítség elkergette. 1682-ben csekély számú tanítványaikkal együtt Bajmócz várába menekültek. A derék Keltz Gergely a várban is folytatta a tanítást, mintha semmi sem történt volna.¹⁾ 1683-ban a zavarok elől Lengyelországba huzódtak. Sokat szenvedtek II. Rákóczy Ferencz szabadságharcza alatt is.²⁾

E szomorú eseményeken kívül, melyeknek még több szemtanúja éldegélt a házban, sok érdekes dolgot hallhatott a fiatal Halápy Mösch Lukácsról, kinek Zajkányi is tanítványa volt, továbbá a szentéletű Hanacius Ferenczről, a privigyei ház első lakójáról. E derék férfiú 1637-ben született a morvaországi Kelczben. Lipnikben lépett a rendbe. 1666-ban Frankovics-Horváth Pállal együtt a privigyei fundatio átvételére küldetett. Véletlenségen múlt, hogy Privigyére került. 1666-ban Rómába indult, hogy ott felsőbb tanulmányokat végezzen, de útközben, Bécsben, Opatovsky provincialisnál találkozott gr. Khuen Francziskával, a privigyei alapítóval. A grófnő tót nyelvismeretei miatt alkalmasnak

¹⁾ Familia Religiosa Domus Prividiensis, I.

²⁾ Kádek István, A privigyei r. k. gymnasium vázlatos története. 1881. 7, 8. l.

találta Privigyére s oda kérte. Kérelmét teljesítették, Hanaciust tüstént Privigyére helyezték s helyette mást küldtek Itáliába. Hanacius még sokáig reménykedett, hogy eljut Rómába, de hasztalanul. Ott ragadt a kis tót faluban, ahol azután 27 esztendőt töltött. Végre is beletörődött helyzetébe, megszerette e helyet, melynek vallásos népe rajongó tisztelettel környezte. Ha eszébe jutott római útja, tréfásan szokta mondogatni: „Povero Francesco, Prividiae Romanesco.“ A tanítás és lelkipásztorkodás mellett irodalmilag is működött. Horányi említi egy theologiai munkáját és nagy levélgyűjteményét.¹⁾ Meghalt 1710-ben.

Hanacius nevéhez fűződik a privigyei ház egy érdekes legendája, amelyet a „Familia Religiosa Dom. Priv.“ cz. kézirat függeléke ír le. 1696. április 10-én éjjel József clericus előtt megjelent Káda István erdélyi püspök lelke s érthető hangon követelte, hogy a piaristák a purgatoriumból való kiszabadulásáért három misét mondjanak el Mária-Cellben. E jelenés hitelül egy tüzes kézjegyet (stigma) hagyott hátra egy könyvben, amelyet a privigyei könyvtárban most is őriznek a ritkaságok között. József fráter másnap közölte a ház tagjaival a történeteket. A jámbor Hanacius mindjárt ajánlkozott, hogy József fráterrel elmegy Cellbe és teljesíti a másvilágról hangoztatott kívánságot. A házfőnök megadta az engedélyt, még aznap útnak indultak. El is jutottak a híres búcsújáró helyre, Hanacius elmondta a három misét és június 14-én visszaérkeztek Privigyére.²⁾

Akárhogyan vélekedünk is ezen esetről, mely mindenesetre fényesen bizonyítja Hanacius jámborságát és a rend egykori jótévője iránt érzett kegyeletét, hihető, hogy a legenda még később is mély benyomást gyakorolt olyan vallásos lelkekre, amilyen az ifjú Halápy volt. Másrészt pedig a ház viszontagságairól, a nagy elődök küzdelmeiről szóló elbeszélések megacélozták a tette vágyó ifjú szellemét s vágyat ébresztettek

¹⁾ *Scriptores Scholarum Piarum* II. 72. 1.

²⁾ „Die 10. April. P. Franciscus a S. Venceslaus et F. Josephus a S. Gabriele clericus professus discesserunt ad Cellas-Marianas, quos P. Valerianus rector deduxit rheda ad S. Georgium. Cum enim 10. April. huius anni noctu apparisset anima defuncti Illmi Stephani Kada Eppi Transylvaniae Fri Josepho, et voce articulata expetiisset tria sacra pro se dici in Cellis Marianis ad deliberationem faciendam ex purgatorio, cuius rei fidem stigma horrendum adustione manus dextrae in libro reliquit, qui servatur in sacrario huius collegii ad perennem tanti miraculi memoriam. Idcirco succursuri praedictae animae ignibus piacularibus detentae, ut quantocius posset eliberari et visione beatifica frui, illa ipsa die sese ad Cellas Marianas conulerunt.“ *Discussus Nostrorum*, 33. 1. Az említett könyv a Kolonics-féle cseh biblia.

benne hasonló férfias munkásságra. Erre nem is kellett sokáig várnia.

III.

Halápy Debreczenben,¹⁾

A rendi viszonyok nem engedték, hogy Halápy a második próbaévet végig Privigyén töltse. 1720. május 3-án útnak indították Debreczenbe, hogy ott az újonnan alapított iskolában megpróbálkozzék nehéz munkájával. El kellett hagynia Privigyét, a hol gondtalanul élhetett kedves tanulmányainak, a hol később annyi jó és rossz évet töltött, s a hol harminczkét év múlva örök nyugalomra tért.

Az 1714-ik évi országgyűlés azon feltétel alatt cikkelyezte be Debreczent a szab. kir. városok közé, hogy a kath. egyházat visszaállítja. Gr. Csáky Imre váradi püspök 1716-ban ki is nevezte első plébánosul Keczer Istvánt, de ennek igen nehéz helyzete volt egy oly városban, a hol 1552 óta nem volt kath. plébánia. Ekkor Bakó János váradi prépostnak azon szerencsés gondolata támadt, hogy a katholicismus ügyét a piaristák megtelepítésével fogja megszilárdítani. Erre őt a vallási és culturalis szemponton kívül még a hála is ösztönözte, mert egyike volt azon szegény fiúknak, kik a privigyei piaristák anyagi támogatásával végezték tanulmányaikat. Érintkezésbe lépett püspökével, a ki amugy is melegen pártfogolta a rendet s tárgyalásba bocsátkoztak Zajkányival, a magyar alkormányzóval s 1719-ben megkötötték a szerződést. Zajkányi rendjének egyik legügyesebb tagját, Szlopnyai Elek nyitrai tanárt küldötte az alapítvány átvételére, melléje pedig tanáruul Halápyt rendelte. A Felvidéken tótokkal, németekkel is boldogulhattak, de Debreczenben csakis oly magyar tanárokkal remélhettek sikert, a milyenek Szlopnyai és Halápy voltak.

Halápy egyelőre még nem talált magának munkát, mert csak az 1721-ik év január havában kezdhette meg a tanítást a Szt. Anna-utca sarkán álló alacsony nádfödeles viskóban. A szomorú viszonyok közt is örömmel fogott hozzá a tanításhoz s néhány

¹⁾ Halápy debreczeni tartózkodására vonatkozó adatokat Cserhalmy József monographiájából vettem: A debreczeni k. r. gymnasium története, 1896. — A debreczeni társház levéltárát az ottani építkezés és költözködés miatt nem használhattam.

hónap alatt annyira vitte, hogy midőn ugyanezen év július 20-án a templom alapkövét gr. Csáky Imre bíboros jelenlétében letették, már egy alkalmi színdarabot is elő tudott adatni növendékeivel. A darab elveszett, csak címe maradt reánk: „Redivivus e cinere Phoenix, sive felix refflorescentis Patriae status.“ Tanítványai közt bizonyára voltak haladottabbak is, mert másképp efféle productio el nem képzelhető. Valószínűleg ezen színművet is felajánlotta kéziratban a bíborosnak. Kácsor ugyanis megemlíti, hogy gr. Csáky Imrének több kézirattal kedveskedett. A főpap kedvelte a latin poetákat, pártfogolta a piarista Szlavkovszkyt is. Az utóbbinál megrendelt egy genethliakont Lipót főherczeg születésének örömeére (1716). Ez annyira megtetszett III. Károlynak — mondja Horányi¹⁾ — hogy Csáky számára megszerezte a bíborosi méltóságot. Ezt persze bajos elhinni, mert a császári udvar nem emble-mákért, cabalisticus versekért, hanem szolgálatokért szokott ilyen kitüntetést kieszközölni.

A bíboros Halápy kéziratait is szívesen fogadta, de a nyomtatás költségeire nem adott pénzt. De azért költőnk mindig hálásan gondolt reá, halála után epitaphiumot szentelt neki,²⁾ s a privigyei ház naplójában is, melyet mint rector vezetett, szép szavakkal emlékezett meg elhunytáról.

Halápy első ízben három évet töltött Debreczenben (1720/21—1722/23), mely idő alatt az iskolát jórészt maga látta el, mert Szlopnynainak a plébániával, gazdasági ügyekkel s építkezéssel kellett foglalkoznia. A tanulók száma ugyan még nem volt nagy, de a tanítás mégis fáradságos lehetett, mert az első évben négy, a másodikban pedig öt csoportba voltak beosztva (legentes, minimistae, parvistae, principistae, grammatici). Nevelői buzgalmát mutatja az, hogy Kalazanti Szt. József példáját követve szabad idejét is a gyermekek közt töltötte. Ha szünetnapjuk volt, összeszedte őket s kivitte őket a Nagyerdőre, vagy valami más alkalmas helyre, ahol a gyermekek játszhattak. Egy ily kirándulásuk azonban majdnem végzetes lett reájuk nézve.

Egy alkalommal a halápi erdőbe sétált ki tanítványaival, mert ő maga is óhajtotta látni őseinek egykori fészket, mert a családi hagyomány szerint valamelyik őse innét költözött át Ungvárra a török pusztítás idején. Bejárták az erdőt, s Halápy

¹⁾ Script. Schol. Piar. II. 684.

²⁾ Myrias, 243. l.

nagy örömeire megtalálták a helység elhagyott templomát. „Akkor még fennállott a templom tornyostul romlandó állapotban s mintha a nemes Halápy családnak utolsó sarjadékát is óhajtotta volna még látni, összeomlott. Halápy idejekorán észrevevén a fenyegető veszélyt, Isten különös kegyelméből tanítványaival együtt megmenekült.“¹⁾

Debreczenben kezdődött azon szíves viszony, melyből később sírig tartó barátság fejlődött költőnk és Szlopnyai között. Szlopnyaiak megvolt azon szerencsés adománya, hogy szelíd művelt modorával, türelmével mindenkit meg tudott nyerni, rendtársait épúgy mint a főrangúakat s a debreczeni orthodox kálvinistákat. Ez utóbbiak eleinte gyanakodva nézték, de mikor tiszta szándékait s nemes jellemét megismerték, megszerették. Ezt bizonyítja azon levél szívélyes hangja, melyet a debreczeni tanács 1743-ban, a pestis évében intézett hozzája.²⁾

Szlopnyai Elek (1690—1752) rendjének egyik legkiválóbb tagja volt. Míg Debreczenbe nem került, a Felvidéken működött. Három ízben összesen tizenkét évig viselte a rendfőnöki tisztelet. Nagy műveltségével, fáradhatatlan tevékenységével számos barátot szerzett magának, még több pártfogót rendjének. Levelezett az akkori társadalom minden híresebb alakjával, főpapokkal, főurakkal.³⁾ Sokat tett a tanügy fejlesztéséért. A rendi iratok mindenütt kiemelik buzgó munkásságát s életszentségét.⁴⁾ Halápy szívvel-lélekkel ragaszkodott mesteréhez, aki éber figyelemmel kísérte a reábízott fiatal rendtag szellemi fejlődését s csakhamar örömmel győződött meg arról, hogy nehéz viszonyok közt is jól megállja helyét. Később is pártfogolta és rendfőnöksége oly feladatokkal bízta meg, melyek kitüntetés számba mentek. Életük utolsó szakában is sűrűn leveleztek egymással. Nyomtatásban is reánk maradt Halápynak egy költői levele, melyben gr. Eszterházy Imre primás haláláról (1746) értesíti Szlopnyait.⁵⁾ A közkedveltségű Szlopnyai ismertette meg költőnket főrangú pártfogóival, akik anyagi támogatással lehetővé tették művei kiadását.

1) Cserhalmy idézett műve, 20. l.

2) U. o. 33. l.

3) Takáts Sándor dr., A budapesti piarista kollegium története. 57. l.

4) *Post mortem tota eius facies candida et ad maiestatem composita apparuit, vitae illius innocentiam significans.* Liber Suffragiorum.

5) Apol. Moral. 348. ll

IV.

Halápy Privigyén és Szentgyörgyön.

Az 1723. év őszén Halápyt ismét Privigyén találjuk. Philosophiai tanulmányainak végzésére küldték ide. Tanára Fábíáni Kelemen volt, tanulótársai pedig Orsula Bálint, Péchy Domokos és Sóos Ráfael. Azt hiszem itt nem lesz felesleges egyet-mást elmondanom a piaristák tanulmányairól.

Az akkori piaristák tanulmányai a következő cursusok szerint oszlottak meg: Két évi novitiatus, két évi philosophia, két, esetleg három évi theologia. A magyarok legelső novitiatusa Privigyén volt. Ennek szervezésére 1687-ben kapták meg az engedélyt a rend generálisától, de már azelőtt is volt e házban egy-két próbaéves növendékük. 1687-től kezdve, néhány háborús évet leszámítva, Privigyén állandóan tartottak novitiatusokat. A jelöltek nagyobb-részt a piarista iskolákból kerültek ki, rendszeren a retorikai osztály elvégzése után vették fel őket. Az első évben a humaniorákat szokták volt ismételni, ezenkívül tanulták a rend történetét és szabályait. A második évben vagy a novitiatus székhelyén, vagy másutt tanítottak az alsó osztályokban, akiket pedig az iskolában még nem alkalmaztak, azok a promagister és a scholarum praefectus felügyelete alatt próbaelőadásokat tartottak. A módszer tanulmányozása végett bejártak az alsóbb osztályokban működő tanárok óráira. Mestereik számon kérték tapasztalataikat és gyakorlati megbeszéléseket tartottak velük.¹⁾

A rend alapítójának, Kalazanti Szt. Józsefnek előrelátó szelleme felismerte a matematikai oktatás fontosságát. Több levelében intette a rendi előljárókat, hogy a rendi fiatalokat lehetőleg képezzék e tudományban. „Arithmetica schola progressu temporis in magna existimatione futura est,” írja egyik levelében. Másutt: „Arithmetica docere in Ordine nostro maximi est meriti.”²⁾

Intelmei nem is maradtak foganat nélkül, mert az olasz

1) „Clerici novitii tempore probationis magistri novitorum arbitris frequenter in instituto Scholarum Piarum exercentur, bini vel terni ad semihoram vel unam circiter horam in schola alcius ex minoribus in subsidium ordinati; saepius etiam per novitorum magistrum super eodem interrogentur diriganturque sedulis institutionibus circa pietatem cum literis per industrias et occasiones quascunque in adolescentulis promovendam.” A gen. visitator rendelete. 1696. Privigyei piarista levéltár.

2) Erdélyi Károly dr., Calasanzi szt. József. 1893. 133. l.

piaristák közül sokan kitűntek matematikai ismereteikkel. (Francesco Micheli, a nagy Galilei kedves tanítványa és tanszékén utódja, Clemente Settimii, Angelo Setti.) Hazánkban is lelkiismeretesen követték a rendalapító intentióit. Iskoláikban a legrégibb időktől kezdve tanították a számtant, így Privigyén már 1667-től fogva állandóan szerepel a tanárok névsorában a „magister arithmeticae.“ A magyar rendtartomány tulajdonképeni szervezője, Mösch Lukács, különösen buzgólkodott e téren. Írt egy iskolai számtani tankönyvet (*Arithmetica Practica*, 1697) s azonkívül rendeleteivel is igyekezett e fontos tárgy tanítását előmozdítani. Privigyén maga taníttatta a novitiusokat a mennyiségtanra és generalis commissarius korában is gondosan át szokta vizsgálni matematikai dolgozataikat. Ha a novitius nem készítette el a kiszabott feladványt, büntetésből nem kapott bort.¹⁾ Mösch Lukács után még a poeta Szlavkovszky is nagy kedvvel foglalkozott a matematikával. A privigyei novitiusok mindig tanulták e tárgyat; eleinte minden délután, később a szombati napokon volt matematikai órájuk. A generalisok, provincialisok, káptalanok sohasem feledkeznek meg Kalazanti intelméről s folyton ajánlgatják a matematika gondos tanítását a novitiatusban. A II. magyar káptalan 1729-ben így intézkedik: „Qui instructioni nostrorum novitiorum in *Arithmetica* praeficiuntur, eos (t. i. novitios) non solum communibus speciebus, verum etiam arte hac integra (cum sit instituti nostri) imbuendos curabunt.“ (7. §) Halápy rendfőnöksége alatt (1739—1742) a novitiatusban a humaniorák már háttérbe szorulnak, és inkább mennyiségtanra tanítják a növendékeket. 1739-től kezdve a régi elnevezés „repetitor humaniorum“ elmarad a novitiusok neve mellől s új lép helyébe: „studiosus arithmeticae.“

A piaristák azért is igyekeztek a rendi növendékeket a matematikában kiképezni, mivel iskoláik alapításuktól kezdve mindig inkább alkalmazkodtak a gyakorlati élet követelményeihez, mint a többi testületek iskolái. Ezen gyakorlatias irányt a pápák is helyesnek találták, és többször figyelmeztették a rend generalisait,

¹⁾ „Determinentur a Pre Rectore Fribus tam Professis quam Novitiis *certae* horae infra hebdomadam, quibus studeant *Arithmeticae*, singulisque diebus Sabbatis porrigat quivis Frater suum profectum manupropria subscriptum et in fine cuiusvis mensis mittatur seu tradatur huiusmodi profectus Pri Commissario. Qua autem septimana id reglexerit alquis praestare, au nullum fecerit profectum, ille per unum diem absteineat a portione vini.“ Mösch rendelete, 1694. márczius 1. Privigyei piarista levéltár.

hogy továbbra is maradjanak ezen úton. Így mikor Pirroni Károly generalis 1678-ban XI. Incze pápánál volt kihallgatáson, a Szent-
atya azt ajánlotta, hogy csak azon tanítványait részesítsék
magasabb irodalmi nevelésben, akikben feltűnő tehetséget látnak,
a többieket pedig iparkodjanak a tudományos pályákról elterelni,
nehogy a szellemi proletároknak amúgy is nagy legióját növeljék.
A gyengébb tehetségűeket készítsék elő a gyakorlati életre, hogy
az ipari és kereskedelmi pályákon jól megállhassák helyüket. A
generalis megköszönte a tanácsot és felvilágosította a pápát, hogy
ők eddig is ezt az irányt követték.¹⁾

A novitiatusnak, eltekintve azon szerepétől, melyet az minden
szerzetesrendben játszik, a piaristáknál az volt a hivatása, hogy
a növendéket az alsóbbfokú tanításra előkészítse.

Ritkán történt meg, hogy a növendéket a próbaidő kitöltése
után egyenesen a philosophiára küldték. A ressoviai lengyel káptalan (1682) nem is tartja czélszerűnek, hogy az előírt tanfolya-
mokat megszakítás nélkül végezzék, hanem elrendeli, hogy közben
tanítsanak.²⁾ Nálunk is ezen rendszert követték s így Halápnak
is három évig kellett tanítania, a míg a philosophiára jutott.

A bölcsészeti oktatás két évig tartott s ez időtájban, mikor
még az eklektikus irány a magyar piaristákat nem hódította
meg, scholastikus mederben haladt. A tárgy ridegségét élénkít-
tették a gyakori nyilvános vitatkozások; akademiák, amelyeket
az egész ház jelenlétében szoktak megtartani. Az idősebb és
képzettebb rendtagok mint „oppugnatores philosophorum“ szere-
peltek. A kiválóbb növendékeket tanáraik a rendi gyűlésekre is
magukkal vitték, hogy részt vegyenek a káptalan színe előtt
tartandó concertatióban. Így például Mösch Lukács 1676-ban egyik
tanulótársával a privigyei rector kíséretében Podolinba utazott,
ahol a lengyel tartomány küldöttei ülészetek. A káptalan egyik
szünetnapján bemutatták a polemikus philosophia terén szerzett
ügyességüket messze földről összesereglett rendtársaiknak.³⁾

¹⁾ Superiorum Ordinationes.

²⁾ Promovendi nostros ad studia norma haec et via sunt immutabiles, ut nimirum postquam unusquisque e nostris literas humaniores bene calluerit, ad scholas docendas inferiores adhibeatur; tum deinde cursum philosophium absolvet, quo absoluto ad scholas docendas redeat: inde si eum summa diligentia et boni mores commendaverint, ad theologiam promoveatur.⁴⁾

³⁾ Mösch Lukács a vitatkozás tárgyát képező tételeket kinyomatta Nagyszombatban (Discussus et Adventus Nostrorum. Privigyei piarista levéltár). A bibliographiák nem említik, czímét nem ismerem.

Az ilyen productiók Halápy korában is divatoztak. Az 1723. évi nyitrai káptalan alkalmával Iszold Valérián, Halápy egykori novitiustársa lépett fel. Ha előkelőbb vendég, püspök, theologiai műveltségű főúr, rendfőnök, vagy külföldi piarista érkezett, hamarosan rendeztek egy kis akademiát. Ha nem is volt mindegyiknek alkalma nagyobb nyilvánosság, vagy celebritások előtt kitűnni, azért mindegyik philosophus gyakorolhatta magát e foglalkozásban, mert a disputatiók kötelezők voltak. Színielőadásokat is szoktak tartani, de ritkábban. Míg a novitiusok hetenkint declamáltak, felváltva latinul és anyanyelvükön, addig a bölcsészek havonként szerepeltek akademiáikkal. Úgy látszik, az idősebb rendtagok nem mindig hallgatták szívesen a philosophusok hosszas disputatióit, mert az 1723. évi nyitrai káptalan bizonyos fegyelmi büntetésekkel akarja rászorítani őket a megjelenésre.

1692-ben a generalis részletesen megjelöli a kört a philosophiai productiók számára. Leghasznosabbnak tartja, ha a vitatkozás tárgyát az egyháztörténet mezejéről veszik. Az egyik adja elő röviden egy oly zsinat történetét, amelyen valamely sokat vitatott dogmát mondtak ki, a másik ismertesse panegyrikus vagy apolegetikus módon a zsinat főbb szereplőit. A többiek próbálják megismételni a zsinat vitáját, végül, ha akad köztük poeta, az dicsőítse versben a zsinat tételeit vagy nevezetesebb alakjait.

Ugyanekkor elrendelték, hogy az akademiák csak szünetnapokon tartassanak, s a tételeket mutassák be a provincialisnak.

Itt még felemlítem, hogy Privigyén 1675-ban tanítottak először philosophiát.

A philosophia csak előiskolája volt a theológiának. Ez utóbbi tanfolyamot két-három évig végezték, eleinte külföldön, majd később a hazai collegiumokban. Privigyén 1677-ben kezdtek theológiát tanítani. A rend sokkal szegényebb volt, mintsem hogy a hittanhallgatók részére külön intézetet állíttatott volna fel. Az egyes házak vagyoni helyzete a nehéz viszonyok miatt folyton változott, úgy, hogy sokszor emiatt kellett a theologusokat tanárunkkal együtt olyan helyre áttenni, amely ellátásukat biztosítani tudta. Így azután hol itt, hol amott látunk egy-egy theologiai tanárt néhány hallgatóval. De ezen nyomorúságos körülmények között is sok kiváló theologust neveltek, akiknek képzettségét a főpapság is méltányolta. Többen a püspöki seminariumokban tanítottak. Ilyenek voltak Desericky Incze, Nemcsényi Adolf, Szokolóczy Venczel.

A theologia végre 1723-tól Nyitrán állandósult az I. káptalan intézkedése következtében (II. §.). A theologiai tanfolyam rendszeres hallgatása egyébként nem volt mindenkire kötelező. A legtöbben már mint áldozópapok kerültek a theológiára. A novitatusban a philosophián s a közbeeső tanárkodás alatt az arra kirendelt tanultabb rendtagok vezetése alatt elsajátítottak annyi ismeretet, amennyivel bátran kiállhatták a versenyt a világi és szerzetes papsággal. Csak a legtehetségesebbeket szokták még külön theológiára küldeni.

A piarista rend kizárólag tanításra lévén alapítva, vezetői minden eszközt felhasználtak, hogy a tagokban a munkakedvet erősítsék. Érdemet csak a buzgó tanítással lehetett szerezni, ez volt a rendi hivatalok egyetlen lépcsője. Az 1718. évi római káptalanon hosszas tanácskozás után elrendelik, hogy az előljárók minden év végén bizonyítványt állítsanak ki minden egyes tanár iskolai tevékenységéről. A bizonyítványt be kell terjeszteni a rendfőnökhöz. Ha ez a bizonyítvány kedvezőtlen, közölni kell az illetővel mihez tartás végett. Rendi hivatalra csak annak lehet igénye, aki tíz kedvező testimoniumot tud felmutatni. Ezen intézkedés betartása azonban nálunk igen nagy nehézségekbe ütközött, mert a házak gyorsan szaporodtak s azoknak élére munkabíró fiatal férfiakat kellett állítani, akiknek az itt előírt képesítésük még nem lehetett meg. Ezért esetről-esetre kikérték a felmentést.

V.

Halápy Szentgyörgyön és Nyitrán.

A kis philosophus csoport, mely egy évet Privigyén töltött, az 1724. év őszén átköltözött a pozsonymegyei Szentgyörgyre. Ide helyezték Fábíáni Kelement, vele mentek tanítványai is.

Szentgyörgyi tartózkodásáról, melyről alig van valami adatom, csak azt említem meg, hogy itt néhány hónapig Szlavkovszky Benedek, az ünnepelt latin verselő volt a házfőnöke. Már azelőtt is bizonyára ismerte Szlavkovszkyt, mert ez utóbbi gyakran megfordult Privigyén, műveit pedig részint kéziratban, részint nyomtatásban az egész rend olvasta.

Miután 1725 október 21-én Ghillányi György érseki vicarius Nagyszombatban áldozópappá szentelte, Nyitrára ment, hogy

elfoglalja a poesis és retorika tanszékét. Nyitra nevezetes hely költőnk életében. Itt aratta legszebb babérait, költői híre innét terjedt el. A kies fekvésű város, melynek szépségeit Desericky annyira magasztalja, gazdag s hatalom számba menő püspökségével, káptalanával, papságával, iskoláival a katolikus világnak már régóta fontos emporiuma volt. Gyakran megfordultak ott a környék főurai, köznemesei, akik akkor még jómódban éltek. Berándultak a megyei congregatiókra, a fényes egyházi ünnepélyekre, melyeket gr. Erdődy László püspök nagy pompával szokott volt megtartani. A megyei politika szoros összefüggésben állott az egyházzal, mert a püspök nemcsak a megye egy jórészének földesura, hanem egyúttal a megyének örökös főispánja is volt. A vidéki nemesség nem hiányzott azon ünnepélyekről sem, melyeket a piarista collegium lelkes tanárai s tanulói rendeztek. Az iskolai színelőadásokon ott lehetett látni a közönség soraiban a püspökön s a nagyszámú papságon kívül a Majthényi, Kubinyi, Thuróczy, Géczy, Bossányi, Ordódy, Nozdroviczky, Szirmay, gr. Erdődy familiák több tagját. Némelyek puszta kíváncsiságból jöttek el, hiszen akkor még kevesebb volt a látványosság, mások pedig azért, mivel „praenobilis“ vagy „perillustris“ gyermekeik, rokonaik ügyességében akartak gyönyörködni. Ezen kör hamar megismerte s megkedvelte a poéták és retorok fiatal tanárát.

Az 1729-ik évben tartott rendi káptalan inti a növendékeket és a fiatalabb tanárokat, hogy tehetségüket ne rejtsék véka alá, hanem időnkint készítsenek költői s prózai dolgozatokat. E figyelmeztetés bizonyára nem Halápyra vonatkozott. Halápy Nyitrán az 1725/26. tanévben nyolcz iskolai darabot írt s termékenységevel felülmulta összes elődeit.

Az általa írt színdarabok, illetőleg declamatiók címét vagy tárgyát a „Historia Domus Nitriensis“ cz. egykorú naplóban találjuk felemlítve.

Ezen napló szerint Halápy a poétákkal és retorokkal a következő darabokat adatta elő:

1. Declamatio Szt. Katalin tiszteletére, versben és prózában. — Valószínűleg ennek egy részét adta ki később megjelent műveiben.¹⁾ Szt. Katalin gyakran szerepel a katolikus latin költé-

¹⁾ Syrinx, 39. l. Felirata „Neo-Poetae sanctae Catherinae, singularis Schol. Piar. Patronae vitam tenui caena modulantur.“ Ugyanez Myrias, 53. l.

szetben. A piaristák különösen tisztelték s a humanista osztályok védőszentjéül választották. Halápnak egyik rendtársa, Nemesényi Adolf, szintén megénekelte.¹⁾

2. Declamatio Aquinói Szt. Tamás ünnepén. — Az egész vagy annak egy része szintén megvan nyomtatott munkáiban.²⁾

3. Nagybőjti declamatio.

4. Groll Adolf rendi generalis tiszteletére. — Groll Adolf érde-
mes tagja volt a rendnek. Morva származású volt, több évig működött
a piaristák bécsi intézetében, ahol nagy theologiai képzettségével
magára vonta az osztrák főpapok figyelmét. 1724-ben generalissá
választották, majd pedig III. Károly győri püspöknek nevezte
ki. Új állásában apostoli buzgalommal működött, sokat áldozott
egyházi czélokra, fejlesztette egyházmegyéje theologiai intézetét.
Idegenből importált püspöktársai közül azáltal is kivált, hogy
férfikorában jól megtanult magyarul. Kedvelte a magyar piaris-
tákat, Nemcsényi Adolfot tanárnak, Erdős Istvánt pedig titkárnak
alkalmazta.

5. Címe és tárgya ismeretlen. Forrásunk csak annyit mond,
hogy augusztusban adták elő a rhetorok.

6. Fructuosa ad Parnassum Aspirantis Iuventae desideria,
12 részben, elegiai versmértékben.

7. Insontes Amaryllidis erga Daphnidem Flammulae, a Privi-
gyéről visszatérő generalis tiszteletére, 11 eklogában. Ezt két
helyen is kiadta. Először 1730-ban Nozdroviczky István nyitrai
kanonoknak ajánlva egy külön kis kötetben, majd a „Myrias“-ban
(336—400 l.).

8. Nexus Indissolubilis Damonem inter et Pythiam Amicis-
simus, 3 felvonásban, jambusban. — Ezen farsangi játékot gróf
Erdődy László püspök³⁾ tiszteletére adták elő. A nagyműveltségű
főpap kegyesen fogadta a hódolatot, felkarolta költőnket, meg-
ismertette rokonaival, köztük testvérével, gr. Erdődy Gábor egri
püspökkel, Halápy későbbi maecenásával. A piaristák a jezsui-
táktól átvették az iskolai színjátékot⁴⁾ és oly nagy buzgalommal

¹⁾ Invictissima Christi Amazon Diva Chatharina, Budaë, 1730.

²⁾ Syrinx, 51. l.; Myrias, 60. l.

³⁾ Gróf Erdődy László életét igen érdekesen írta meg Szegedi János jezsuita halotti
beszéd alakjában: Aquila magnarum alarum, vagyis Nagy-szárnyú Saskeselyeö etc. Tyrnaviae, 1736.

⁴⁾ Dr. Takáts Sándor több monographiájában kimerítően ismertette a piaristák iskolai
színügyét. Magam csak néhány történeti adat közlésére szoritkozom. (Lib. Capitulum, Superi-
orum Ordinationes.)

művelték, hogy a rend vezetői több ízben kénytelenek voltak korlátozni az ambitiosus tanárok ebbéli munkásságát. Így a rendi generalis 1666-ban csak a rövidebb párbeszédék előadását tartja megengedhetőnek, míg ellenben a hosszabb s költségesebb kiállítású darabok színrehozatalát eltiltja. 1692-ben, ugyancsak a generalis elrendeli, hogy ezután csak szünetnapokon rendezzenek előadást; a szerző a darabok szövegét előzetesen mutassa be előjáróinak. Ebből is látható, hogy az előbbi rendeletnek nem volt foganata.

A rendi gyűlések is állandóan foglalkoznak a színügygyel. Az 1664-ik évi lengyel káptalan helyesli a rhetorok és poeták havi declamatióit, de évenként csak egy hosszabb színmű előadását engedélyezi. 1685-ben hasonló szellemben intézkednek.

Gyakran előfordult, hogy a játék rendezője keveselte azt a pénzt, amelyet a rector a darab kiállítására adott. A nikolsburgi német káptalan (1717) továbbra is ajánlja a takarékoságot s inti a zúgolódó rendezőket, hogy elégedjenek meg azzal, amit kapnak.

A magyar gyűléseken is többször szerepel a színügy. 1723-ban az actiók és declamatiók szükségessége mellett nyilatkoznak, de megkívánják az előzetes censurát. 1729-ben korlátozzák az előadások számát, minthogy a tanulók a gyakori színi előadások miatt hátramaradnak tanulmányaikban, különösen ott, hol az ifjúság száma csekély. 1735-ben megkövetelik, hogy a szerző mutassa be a kéziratot a praefectusnak. Az alsó osztályok által előadott darabok két, a felső osztályoké legfeljebb három órára terjedhetnek. Az előadást csak akkor szabad megtartani, ha a praefectus végignézte a próbát s a sikert biztosítva látta.

Nyitrán, ahol az ifjúság száma ezen időben többször az ezret is megközelítette s a poetikai és rhetorikai osztályok nagyon népesek voltak, a gyakoribb előadások sem hátráltatták a tanulókat tanulmányaikban. A szerző majdnem minden alkalomra új szereplőket válogathatott ki, az ifjak pedig örömmel vállalkoztak a fellépésre, mert nagyszámú előkelő közönség lelkes tapsai jutalmazták fáradtságukat. 1710-től kezdve rendszeresen tartottak színi előadásokat. A szerzők közül felemlítendőek: Kubránszky László, Hromkó Lőrincz, Orlics Dániel, Koczurszky Gergely, Fiala Jakab, de Halápy valamennyit felülmúlta nagy termékenységével.

Ezen időben a rendnek több kitűnő tagja működött Nyitrán. A házfőnök Kubránszky László volt. Joggal mondja róla a Suffra-

gium írója : „Vir de provincia nostra Hungariae insigniter meritus,“ mert a nyitrai convictus építésével s szervezésével, rendfőnökségével (1726—1730) csakugyan maradandó emléket biztosított nevének. Itt találjuk Szokolóczy Venczelt, a tudós theologiai tanárt, Orlics Dánielt, a nyitrai convictus későbbi praefectusát, Bencsik Gábor, Erdős István, Desericky Incze, Péchy Domokos theologusokat. Halápy meghitt barátságban élt a három utóbbival. Együtt szöttek irodalmi terveiket, felolvasták egymásnak költeményeiket, melyeket gyakran közösen megállapított tárgyról írtak. Mindnyájuknak jó emlékezőtehetségük volt, sokszor versenyeztek egymással a betanult classicus művek elrecitálásában. Kácsor szerint Halápy könyv nélkül tudta Vergiliust, Ovidius Metamorphoses-ét és elegiáinak egy részét. Erdős Istvánnak Claudianus volt a kedves költője. Annyira szerette, hogy az egészet betanulta. Péchy Domokos nem maradt meg egy írónál, hanem mindegyikből kiválogatta, ami neki tetszett, s azt tanulta be. Desericky inkább csak kedvtelésből verselt, minthogy ekkor már történelmi tanulmányai foglalkoztatták. Halápy, Péchy és Desericky szerencsések voltak irodalmi terveikben, mivel műveik később napvilágot láttak s nagy dicsőséget szereztek szerzőiknek, azonban Erdős István dolgozatai csak kéziratban maradtak reánk.

Költőnknek az 1726-ik év őszén el kellett hagynia e kedves kört, minthogy egy évre ismét Debreczenbe helyezték. Itt a tanítás mellett újabb munkakör várt reá, t. i. gr. Csáky Imre megbízásából Szlopnay házfőnökkel együtt a plébániát is kezelte.¹⁾ A következő évben ismét visszakerült Nyitrára, ahol az 1727/28. és 1728/29. években a theologiai tanfolyamot végezte. A kis írói kör elvesztette egyik derék tagját az időközben elhelyezett Erdős személyében, de ott volt helyette a fényes tehetségű Nemcsényi Adolf, kivel költőnk élete végéig bizalmas barátságban élt. Nemcsényi is verselt, de sajnos ő is leoninus formák híve volt.

Az 1729/30. évben Halápy újra a poetákat és rhetorokat tanította. Tanítványai sorából felemlítjük a két Cörver bárót, Bajthay Antalt,²⁾ akik mind a hárman a rendbe léptek s nagy hasznára s dicsőségére váltak a testületnek. Valószínű, hogy tanáraiknak, köztük Halápynak vonzó egyénisége, tudománya és

¹⁾ Bunyitai Vincze, Gr. Csáky Imre. Kath. Szemle, 1887.

²⁾ A nyitrai „Liber Iuuentutis“ cz. jegyzékben neve mellett egy későbbi bejegyzés olvasható: „Ornamentum religionis nostrae.“

buzgalma nem kis mértékben befolyásolta e három előkelő származású ifjút pályaválasztásában.

Kácsor Keresztély „Opuscula Poetica Varia“ cz. kéziratú gyűjteményében „Lusus Poeticus“ cím alatt egy költői versengés olvasható, mely állítólag Halápnak és Nemcsényinek közös műve. Úgy látszik, kedvtelésből gyakran írtak egymásra elég csípős epigrammákat. Ezeket később összeszedték volna a közösen szerzett mulatság emlékére. A gyűjtemény egyébként jelentéktelen, helyenkint izléstelen és alantjáró. Kácsor a következő magyarázatot fűzi hozzá: „Lusus poeticus, quo fingitur altercatio poetica Fris Venceslai Nitriensis habita cum victore Josepho Baitay poeta Nitriensi a. 1730.“ Majd a végén: „Loco Jos. Baitay contra Frem Venceslaum carmina fecisse putatur P. Adolphus Nemcsényi eius praefectus, nomine Fris Venceslai versificasse P. Constantinus Halápy professor Josephi Baitay existimatur.“ Lehet, hogy az élénkeszü Bajthay szokott incselkedni Venceslaus fráterrel, de nem hiszem, hogy tanárai olyan ízetlen tréfákkal szórakoztak volna, mint amilyenek itt olvashatók.

1730-ban jelent meg költőnknek két első kötete. Az elsőt, „Triperitita Devoti Parnassi Syrinx“ cz. alatt gr. Koháry István országbírónak ajánlotta. A kis munka három részre oszlik. Az első rész egy elegián kívül néhány classicus és leoninus ódát s több symbolumot tartalmaz. A második könyv öt elegiát foglal magában, a harmadik könyv pedig háromszázötven kétsoros epigrammát.¹⁾

Második művét, melynek címe: „Torridae Amaryllidis erga Daphnidem Flammulae,“²⁾ Nozdroviczky István nyitrai kanonoknak ajánlva adta ki. Van benne két iskolai játék, amelyeket még 1726-ban írt. Az elsőnek címe azonos a kötet címével, a második: „Ecloga in Natalem Jesuli.“ Mindkettő megvan a „Myrias“-ban is.

A tudós Nozdroviczky lelkes pártfogója volt költőnknek,

¹⁾ Triperitita Devoti Parnassi Syrius sive Versus annui, indicem per affectum, in tres partes distributi. Quarum prima Encomia, Elegias secunda, tertia Epigrammata monosticha continet, Honori ac Venerationi Excellentissimi, ac Illustrissimi Domini Comitis, Domini Stephani Koháry de Csabraagh et Szittnya etc. (16 r.) 108. l., Tyrnaviae, 1730. Typ. acad. per Frid. Gall. — A piarista könyvtárakban is ritkán fordul elő. Petriknél (Magyarország bibliographiája, III. 46. l.) megvan a cím, de a szerzőt nem ismeri.

²⁾ Torridae Amaryllidis erga Daphnidem Flammulae sive: Anima Seraphica Sponsi Christi amoribus exoestuans, Allegoria sub Bucolico versu donata, Honorigue, ac Venerationi Reverendissimi Domini, Domini Stephani Augustini Nozdroviczky etc. (16 r.) 43 l., Tyrnaviae, 1730. Typ. acad. per Frid. Gall. — A könyvészeti munkák nem említik. Az általam használt példány a podolini piarista könyvtár tulajdona.

leoninus ódái is az ő költségen jelentek meg 1741-ben. Költőnk túlzott magasztalásait mellőzve, inkább Desericiust hallgassuk meg, aki így jellemzi Nozdroviczkyt: „Vir profecto Theologiae, Jurisprudentiae cognitionibus, impensa vigilia partis, universorum iudicio quam instructissimus; verendus Catoniana quadam, sed mansuetudine temperata gravitate . . . facundia latinae linguae promptissimus, ac propemodum extemporalis, isque elegans disertusque rhetor merito existimatur.“

VI.

Halápy Kecskeméten és Privigyén.

Az 1730. év őszén Halápyt Kecskemétre helyezték. Már összesen öt évet töltött Nyitrán. Itt alapította meg költői hírnevét, itt ismerkedett meg a katolikus világ számos kiváló alakjával, főpapokkal, főurakkal, akik élete végéig mindig meg tudták becsülni tudományos képzettségét, tehetségét s szerény, de művelt modorát. Itt szövődtek azon benső barátság szálai is, amelyek költőnket a rend tettevagyó fiatal nemzedékének szépreményü tagjaihoz kötötték.

A kecskeméti intézetet gr. Koháry István országbíró alapította 1715-ben. Mikor egy alkalommal Nyitrán keresztül utazott, meglátogatta a piarista iskolát s e látogatással annyira meg volt elégedve, hogy három évvel később a piaristákat Kecskeméten, mely városnak ő volt jóságos földesura, megtelepítette. Mint mindenütt, úgy itt is sokat küzdöttek a kezdet nehézségeivel, de mikor Halápy odakerült, akkor már felépítették házukat s a templomépítés is folyt. Minthogy az alapító bőkezűen gondoskodott róluk, a személyzet szaporítása végett Kecskeméten is állítottak fel novitiátust.¹⁾ Azon években a rendfőnök, Szlopnyai Elek is ott lakott. Ismervén Halápy tehetségét, alkalmasnak találta őt a promagisteri állásra. Másrészt a titkári teendőket is rá akarta bizni, mint ügyes tollforre.

Halápy két évig működött Kecskeméten. Lelkiismeretesen teljesítette kettős hivatalát, nagy buzgalommal tanította s nevelte a novitiusokat s ezen foglalkozásán kívül a titkári tisztet is vitte.

¹⁾ Junker László, A kegyestanítórend kecskeméti főgymnasiumának története, I. 1896.

Tanítványai közül igen sokan váltak a rend díszére. Iparkodott őket önmunkássághoz szoktatni s öröme volt, ha egyikben-másikban fogékonyságot fedezett fel a költészet iránt. Már Nyitrán tanítványa volt Classens Ágoston, aki Kecskeméten az ő vezetése alatt töltötte próbaéveit. Felismerte költői hajlamait s folytonosan ösztönözte, hogy a poesist művelje. Buzdításainak meglett a sikere, mert Classens a nevesebb piarista költők egyikévé vált.

Mínthogy a novitiatusban nagyon használható nevelőnek bizonyult, Szlopnjai Elek rendfőnök, ki az 1732-ik év őszén Kecskemétről Privigyére költözött át, őt magával vitte és ott ugyancsak promagisteri teendőkkel bízta meg. A következő évben (1733) elnyerte a privigyei házfőnökséget és magisterséget, mely hivatalait 1739-ig viselte.

A privigyei háznak akkor még nagy szerepe volt a rendben. Iskolája népes volt, convictusában a legelőkelőbb felvidéki családok gyermekei nevelkedtek, a félszázados multú novitiatusban évenként 15—20 növendék tanult. A collegium szerzetes-lakóinak száma 25—35 közt váltakozott. Eleinte a rendfőnök is itt lakott, később inkább Nyitrán. A háznak volt szép gazdasága, melyet maguk kezeltek. Voltak műhelyeik, ahol a laikus fraterok a ház szükségletéhez tartozó cikkeket készítették. Mínthogy a nagyobb városoktól távol estek s minden eshetőségről gondoskodniok kellett, tartottak gyógyszerész-fratert, aki egyúttal gyógyított is.¹⁾

Egy ily nagy intézet vezetése bizonyára igen terhes lehetett, de Halápy emberül felelt meg hivatalának. A rendi feljegyzések osztatlan elismeréssel szólnak privigyei munkásságáról.

A XVIII. század derekán szereplő nagy piaristák jórészt Halápy növendékei voltak a privigyei novitiatusban. Növendéke volt Bajthay Antal, II. József tanítója, később erdélyi püspök, br. Száraz György, a két Cörver báró, Koricsányi Márk és Porubszky Márton latin költők, Orosz Zsigmond és még sok más. Ha más érdeme nem lett volna, mint az, hogy e kiváló férfiak szellemi fejlődésének kora ifjúságukban helyes irányt szabott, már ezáltal is örök hálára kötelezte volna rendjét.

Bár kettős hivatala nagyon elfoglalta, mégis talált időt, hogy a muzsáknak is hozzon áldozatot. Különösen apróbb darabokat,

¹⁾ Sokáig volt frater apothecarius Annach Pantaleon. A német birodalomból vándorolt be. Mesterségét értette, a Felvidéken nagy volt a híre, de különben sok kellemetlenséget szerzett előljáróinak, köztük Halápynek is. Privigyei iratok.

epigrammákat irt. Minthogy gr. Erdődy Gábor egri püspök személyében maecenasra talált, összeszedte régi verseit s az újakkal együtt 1735-ben „Myrias Versuum“ cz. alatt kiadta.¹⁾ A kötet, mint neve is mutatja, tízezer verssort tartalmaz. Az ajánlásban megemlékezik patronusa családjáról. Természetesen, mint minden panegyrista, aki az Erdődyekről irt, ő sem feledkezik meg Bakócz Tamás érsekről, a család nagyságának megalapítójáról, majd áttér az élő családtagokra s magára az érsekre. Magasztalja hitbuzgalmát, szónoki képességét, bőkezűségét, a protestánsok ellen tanúsított szigorúságát. Gr. Erdődy Gábor ugyanis a katolikus reactio egyik vezére volt. Könyvet is iratott annak bebizonyítására, hogy a fejedelemnek joga van ahhoz, hogy eretnek alattvalóit erőszakkal is megtérítse.²⁾ Végül áttér saját művére, kijelenti, hogy abban nyoma sincs synaloephának, vagy ellipsisnek; ott minden tiszta, áttekinthető, sőt az olvasó úgy érzi, mintha rózsák fölött járna.

A „Myrias“ öt részre oszlik. Az I. elegiákat, a II. symbolumokat, a III. epigrammákat, a IV. eklogákat, az V. classicus és leoninus odákat foglal magában. Mindezeknek egy része már megjelent két előbbi munkájában.

A „Myrias“-t mindenfelé nagy tetszéssel fogadták, különösen rendtársai nem győzték eléggé magasztalni. Leginkább epigrammáit dicsérték, ami később arra birta költőnket, hogy azokat újakkal szaporitva önálló kötetben adja ki.

VII.

Halápy rendfőnöksége.

A rend generalisa Halápyt 1738 november 9-én kelt patensével a magyar consistorium ajánlatára rendfőnökké nevezte ki. Halápy nem kereste ezen kitüntetést, de rendtársai ismervén rátermettségét, valósággal kényszerítették annak elfogadására. Megható szerénységgel közli társaival a generalis rendeletét: „Viatores sumus omnes. Magi stellae cursum, ego autem divinae mecum dispositionis ductum

¹⁾ Myrias Versuum sine Ellipsi et Synaloepha editorum. Honori ac Venerationi Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Domini Comitis Gabrielis Antonii Erdődi etc. . . . Authore P. Constantino a Passione Domini e Clericis Regularibus Schol. Piar. 8 r., 431. l. 1735, Tyrnaviae, Typ. Acad. per Leop. Berger.

²⁾ Marczali Henrik, A magyar nemzet története, VIII. 120. l.

sequi statui. Novit Deus, qui meos gemitus, mea scit suspiria solus, quod in hac provincia nullam unquam dignitatis gradum affectaverim.“

Vonakodásának egyik oka volt kínzó betegsége, a köszvény, a másik a nehéz helyzet, amelyben a rend vergődött. Talán egyetlenegy provinciális sem kormányozta szomorúbb körülmények között a rendet, mint Halápy. Három évig tartó rendfőnöksége alatt az egész országban pusztított a dögvész, a tanítás a legtöbb piarista iskolában több ízben szünetelt s a rettentő kór számos derék rendtagot ragadott el. Ha az iskolákat be is zárták, azért a tanárok nem széledtek el, hanem ott maradtak a vész helyén s mindvégig kitartottak, hogy a szerencsétleneket lelki vigasszal láthassák el. Nyitrára a török háborúból visszatérő katonaság hurczolta be a pestist. A piaristák beszüntették a tanítást s a betegeknek szentelték idejüket. Körmeneteket tartottak, hogy kiengeszteljék az ég haragját. Többen áldozatul is estek buzgalmuknak.¹⁾ Halápy 1741-ben kiadott ódáinak dedicatiojában élénk színekkel festi Nyitra pusztulását:

Grandis in tota fuit Urbe caedes,
Plurimas Clotho spoliavit aedes,
In sepulchrali nisi moesta fundo
Flevit hirundo.
Ibat antiqua sine lege funus,
Quinque, Vespillo, sepelivit unus,
Nec suos sponsos potuere tonsae
Plangere sponsae.

Az ország többi részeiből is csak ily szomorú eseményekről számolhattak be Halápynek a rendtársak. A mármaroszigeti ház például egy tag kivételével kipusztult. Az életben maradt tanár, Coelestinus pater még a vidékre is kijárt beteget látogatni. A városok, hatóságok szívesen ismerték el a piaristák önfeláldozó fáradozását s a rendtagoknak a veszély idejében tanusított hősiesség magatartása nagyban növelte a testület tekintélyét.

Halápy beteges állapotában is lelkiismeretesen igyekezett megfelelni állása terheinek. Amikor csak tehette, útra kelt, meg-

¹⁾ Horváth Sándor, A közoktatás Nyitravármegyében (Nyitravármegye monographiájában 245. l.)

látogatta a házakat s azoknak patronusait, tárgyalt velük, hogy valami kis segílyt eszközölhessen ki. Elődei példáját követve semmi fáradságot sem kimélt, mikor arról volt szó, hogy a rendet új házakkal lehetne gyarapítani. Hosszas alkudozások után sikerült három új alapítványt szereznie: 1739-ben Magyar-Óvárrott, 1740-ben Kis-Szebenben, 1742-ben az erdélyi Medgyesen települtek le a piaristák.¹⁾ Halápy sokat munkálkodott ezen intézetek érdekében. Kis-Szebenbe maga vitte el az első tagokat, hogy megismerje az ottani viszonyokat. Kis-Szeben egyébként az alapító után egyenesen neki köszönheti másfél százados multú iskoláját. Ugyanis gr. Dessewffy István 1737-ben 10.000 forintot adományozott a rendnek, hogy azt valami tanügyi célra fordítsa. Mikor az élelmes kis-szebeni senatus ezt megneszelte, megkérte a grófot, hogy változtassa meg szándékát s a felajánlott összeget inkább egy Kis-Szebenben alapítandó iskolára adja. Mikor a gróf beleegyezett, Halápyt ostromolták kérésükkel, míg végre ő is elfogadta a rendre nézve nem nagyon kedvező ajánlatot.

Halápy elnöklete alatt tartatott 1741-ben Nyitrán a magyar provincia IV. gyűlése. Ezen gyűlésen több helyes intézkedést hoztak a rendi javak kezelésére, a szerzetesi fegyelem fenntartására, de sokkal fontosabbak tanügyi végzéseik. A praefectust fel akarják menteni minden más foglalkozástól. A tanárok számát szaporítani kívánják, ugyanis több olyan iskolájuk volt, ahol a csekélyszámú ifjúságot csak egy tanár tanította. Ilyen helyeken is legalább kettő tanítson. Behozzák a historia sacra és profana studiumát, a tananyagának, módszerének és a tankönyvnek megállapítását a rendkormányra bízzák. Tervbe vették egy rendi nyomda felállítását is; ebben a jezsuitákat utánozták. A philosophiai és theologiai studiumok állandóan egy helyen legyenek. Érdekes, hogy a szokatlan ájtatossági gyakorlatok, körmenetek ellen, melyeket egyesek tulságos buzgalmukban honosítottak meg, szükségesnek tartották az intézkedést. Itt még megemlítem, hogy a nyomda felállítását Halápy tervezte, a történettanítás behozatalát pedig a történetíró Desericky indítványozta.

Halápy rendfőnöki teendői között sem feledkezett meg a költészetről. Összegyűjtötte leoninus ódáit s régi pártfogójának,

¹⁾ A medgyesi ház megszűnt. A magyar-óvári ház történetét Rappensberger Vilmos, a kis-szebeniét Viszolaizscky István írta meg az intézeti értesítőben.

Nozdroviczky Istvánnak költségén 1741-ben kiadta.¹⁾ Költőnknek ez a legszerencsétlenebb alkotása.

A rendfőnökséget 1742 május 18-ig viselte. Folytonos betegeskedése miatt volt kénytelen lemondani. Újra elfoglalta a privigyei rectorstágot, de most már a magisterség nélkül. Betegsége annyira erőt vett rajta, hogy 1745-ben rectori állását is el kellett hagynia. Ettől kezdve csendes visszavonultságban töltötte napjait a privigyei házban 1752-ben bekövetkezett haláláig.

VIII.

Halápy utolsó évei, halála.

Mint az előbb említettük, Halápy rendfőnöksége után még három évig vezette a privigyei házat. Ezen idő alatt leginkább a templom építése foglalkoztatta. E nagy munkában egy morvaszármazású rendtársa, Hanghe Jácintot támogatta.²⁾ Hanghe 1730-ban jött át a lengyel provinciából. Harmincz évnél tovább lakott Privigyén, ahol lelkipásztori teendőkkel s a ház gazdasági ügyeivel foglalkozott. 1740-től kezdve, mikor hozzáfogtak a templom építéséhez, tizenkét éven keresztül vezette a munkálatokat. Az építés többször félbeszakadt, mert a munkásokat nem bírták fizetni. Ilyenkor a derék Hanghe rántotta ki a házat a bajból. A vidéken ismert mindenkit, földművest, köznemest, főurat egyaránt, végigjárta őket s sohasem jött vissza üres kézzel. A templomépítésre különben a vagyonosabb piaristák is sokat adakoztak, de az egykorú források mégis leginkább a szegény nép soha ki nem apadó áldozatkésztségét magasztalják. 1752-ben végre teljesen elkészült, de azt már Halápy nem érte meg. Az épület a legszebb piarista templomok egyike, mely becsületére válik építőjének.

Halápy irodalmi munkássága életének ezen szakában túlnyomóan oktató irányú. Összegyűjti régi epigrammáit, átjavítja s az ujjakkal együtt, melyeknek száma a régieket jóval felül-

¹⁾ Patris Constantini a Passione Domini e Clericis Regularibus Schol. Piar. sine Ellipsi, et Synaloepha Odarum Leonino-Sapphicarum libri tres, Honori ac Venerationi Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini Stephani Augustiui Nozdroviczky etc. Tyrnaviae, (8 r.) 156. l. 1741. Typ. Acad.

²⁾ Horányi, Script. Schol. Piar., II. 75. l.

mulja, 1745-ben külön kötetben saját költségén kiadja.¹⁾ A mű hét könyvre oszlik. Az első öt erkölcsi epigrammákat, a hatodik talányokat, a hetedik sírfeliratokat tartalmaz. Hozzájárul még a szokásos függelék, melyben Halápnak s néhány rendtársának több elegiáját olvashatjuk. Könyvét, mint maga mondja, nem árúsítja, hanem ajándékba adja az olvasóknak:

Vos ego non vendo, sed dono legentibus. Auro
Non pater; ast natos vendere Turca solet.

[Epigram. Moral. 350. 1.]

A munka tetszett a tudós világnak. A verselő piaristák siettek üdvözölni dicsőítő epigrammáikkal. Ime egy rész Kácsor gratulatójából:

Si tua sperasset, quae praelo subdis Ovenus,
Carmina si nosset, svave Catullus opus:
Pressissent laudes alienas, primaque tanti
Materies, unus, Carminis ipse fores.²⁾

Két évvel később, Bíró Márton veszprémi püspök nagylelkű támogatásával kiadta „Apologus“-ait.³⁾ A főpap, ki gr. Erdődy Gábornál is harciasabb tagja volt az „ecclesia militans“-nak, tulzásában elkövetett hibáit jóvátette a tudomány hathatós s áldozatra mindig kész pártolásával. A piaristák közül különösen Deserickyt támogatta, hatalmas történelmi művét (De Initii ac Maioribus Hungarorum Commentaria) nagy költséggel kiadta. Halápy „Apologus“-ai szintén az ő költségén jelentek meg. A privigyei ház naplójában nagy örömmel jegyezték fel, hogy száz körmőczi aranyat küldött költőnknek a munka kiadására. Halápnak ez a legértékesebb műve. A hat könyvre osztott mesegyűjtemény háromszáznyolcvanegy apologust foglal magában, a függelékben pedig tizenhárom elegiát ad. A mű olvasottságát bizonyítja az is, hogy 1754-ben második kiadásban is megjelent.

¹⁾ Patris Constantini a Passione Domini e Cler. Reg. Schol. Piar. Epigrammatum Moralium, Aenigmatum ac Tumulorum libri VII. Tyrnaviae, (8 r.) 358. l. Typ. Acad. 1745.

²⁾ Kácsor, Operu Poetica Varia.

³⁾ Apologorum Moralium libri VI. Elegiarum unicus. Honori ac Venerationi Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini, Domini Martini Biro de Bádany etc. . . . Authore P. Constantino a Passione Domini ex Cler. Reg. Schol. Piar. (4 r.), 402 l. Anno 1747. Tyrnaviae, Typ. Acad. — Második kiadása megjelent Budán 1754-ben Landerernél.

Költőnk élete utolsó tizedében régi betegsége miatt rettenetes kínokat szenvedett. Verseiben több helyen leírja betegségét, hol tréfálózva, hol pedig komolyan. Az orvosi tudomány nem segített rajta, állapota egyre rosszabb lett, csak a tudományos foglalkozás és költészet adott némi enyhületet meggyötört lelkének. Hosszú éjjeleket töltött álmatlanul s hogy a keserves unalmat elűzze, ilyenkor dolgozta ki gondolatban sok költeményét, melyeket azután másnap leirt.¹⁾ Hogy eszményképe, Kalazanti Szt. József iránt érzett mély tiszteletét kimutassa, élete utolsó éveiben egy emblemből és symbolumokból álló munkában dolgozta fel a nagy rendalapító életét. Sajnos, e műve, melyet Horányi ifjukurában olvasott, még kéziratban sem maradt reánk, pedig Horányi szerint ebben önmagát látszott felülmulni.

A sok szenvedés után Isten meghallgatta kérését: az 1752-ik év január 4-én elvette az élők sorából. Az előző év őszén már folyton betegeskedett, deczemberben pedig válságosra fordult az állapota. Nem félt a haláltól, amelyre mint jó keresztény egész életén át készült, nem is sajnálta itt hagyni az életet. „Mundus nihil est, ergo relinquo nihil“ szokta mondogatni társainak, akik utolsó napjaiban felkeresték. Ugyanezen gondolatot fejezte ki azon megható kis versben, melylyel halála előtt egy félórával felelt állapotára felől kérdezősködő társainak:

Constantine iaces prostratus: desere mundum;
At nihil est mundus; deseris ergo nihil.
Viventi Jesu! mihi portus eras: morituro
Adsis praesidium dulce, decusque meum.

A kezében tartott feszület ájtatos csókolgatása közben néhány percz múlva kilehelte nemes lelkét.²⁾

Halápy Konstantin rendjének egyik legkiválóbb tagja volt, kiben a szelidség és szeretetreméltóság erős akarattal, az irodalom szeretete szép tehetséggel párosult. A mély s igaz meggyőződésből eredő vallásosság, mely műveit is átlengi, minden cselekedetét jellemezte. Egyik legszebb vonása a tanügy szeretete. Amig birja erővel, fáradhatatlanul tanít és nevel, de még akkor is gondol az

¹⁾ Kácsor, Viri Doctrina Illustres Schol. Piar.

²⁾ Kácsor és Horányi idézett művei, Suffragiumok.

ifjuság szellemi szükségleteire, mikor betegsége a cselekvés teréről leszorítja. Hogy az ifjuság kezébe hasznos olvasmányt adjon, didaktikus költeményeket, erkölcsi epigrammákat és meséket ír.

Emléke sokáig élt a rendben, műveit olvasták s a fiataloknak buzgón ajánlották, azonban a latin világ megszűntével neve feledésbe ment.

IX.

Az első piarista verselők, Möschi és Szlavkovszky.

A magyarországi piarista latin verselők hosszú sorát Möschi Lukács nyitja meg. Működése azon időszakba esik, melyben a latin költészet szellemben és alakban már nagyon alásülyedt. Egyes kimagasló alakok mellett, a milyenek Balde, Sarbievius, Oventus voltak, ott látjuk a versificátorok megszámlálhatatlan sokaságát. A classicus ideál elhomályosul, a költészet játékká fajul. Minden literatus ember versel. Megszokta már az iskolában, hasznát is látja, pártfogókat szerezhet vele, poeta laureatus lehet anélkül, hogy fogalma volna a költészet valódi lényegéről. De erre nem is volt szüksége. Ha behatolt az anagramma-gyártás mélységes titkaiba, ha szellemes symbolumokban, emblemákban tudta ábrázolni patronusa kitűnő tulajdonságait, többre vihette, mint a valódi költő.

A mesterkedő irány nemcsak a latin költészetben uralkodott, hanem a nemzeti irodalomban is divatozott. A németeknél a XVII. században a mesterkedők társulatokat alapítottak. Ilyen volt az anhalt-kötheni herczeg pártfogása alatt működő „Fruchtbringende Gesellschaft“, a melyet később „Palmenorden“-nak neveztek. Ennek mintájára alakult Straszburgban az „Aufrichtige Tannengesellschaft“, Hamburgban a „Teutschgesinnte Genossenschaft.“ A leghíresebb volt a Harsdörffer által alapított „Gekrönter Blumenorden.“

Ezen és más hasonló iskolák műveit a cikornyás nyelv, a mesterkéltségek és a túlzott képletesség jellemzik. Poetikákat is adtak ki, melyekben büszkén hirdetik szerencsétlen elveiket.¹⁾

¹⁾ Borinski K. (Die Poetik der Renaissance, Berlin, 1886.) behatóan ismerteti költészet-tanaikat.

Amit az emberi agyafurtság a mesterkedő verselés terén évszázadok óta kitalált, mindazt megeljük e művekben.

Piarista verselőink eleinte szintén ezen ízléstelen irányban indultak. Möschi Lukács poetikája volt a vezérfonaluk. Möschi Lukács 1651-ben született Mainzban. A lengyelországi Ressoviában lépett a rendbe. 1672-ben került először Privigyére, ahol mint növendékpap aritmetikát tanított. Tanulmányai végeztével előkelő családnál nevelősködött. Gr. Pálffy János fiait matematikára, Sobiesky, lengyel király gyermekeit pedig a német nyelvre tanította. Pálffy elvitte magával Buda ostromára, ahol állítólag mint képzett hadimérnök jó szolgálatokat tett az ostromló seregnek. 1692-től kezdve mint generalis commissarius igazgatta a magyarországi házakat. 1700-ban a rendi viszálykodások miatt elhagyta hazánkat és Nikolsburgba költözött, ahol 1701-ben meghalt.¹⁾

Möschi igen tevékeny, világlátott és nagyműveltségű férfiú volt. Leginkább a matematikában tűnt ki. Már említett aritmetikai tankönyvén kívül sok matematikai és mérnöki dolgozata van kéziratban. A generalishoz írt felterjesztései azt mutatják, hogy idegen létére hamarosan megismerkedett a honi viszonyokkal. A protestánsokkal szemben türelmes volt; eljárásának okát józan érvekkel magyarázta meg a generalisnak, aki az itteni viszonyokat nem ismervén, meg akarta szorítani a piaristák érintkezését a más-hitűekkel.²⁾

A kor szokása szerint ő is verselt. Versei könnyen folynak, de lendületet nem igen találunk bennük. Hogy az ifjúság kezébe saját ízlésének megfelelő tankönyvet adjon, „Vita Poetica“ cím alatt egy költészettant írt.³⁾ Tekintsük át ezen érdekes munka menetét.

Az első részben a múzsa meghatározza a költészet fogalmát: „Poesis est ars liberalis metrice ac verisimiliter canendi; quae possunt, vel debent esse.“ Ezen definitio megegyezik Maseniuséval, de ez utóbbi legalább magyarázatot is fűz hozzá.

Beszél a költészet alakjáról, anyagáról, céljáról, kellékeiről. Átmenet nélkül, rendszertelenül felsorol néhány verstani fogalmat,

¹⁾ Horányi, Script. Schol. Piar. 347. — Szinnyi, Magyar Irók. IX., 87. l.

²⁾ Superiorum Ordinationes.

³⁾ Vita Poetica per omnes aetatum gradus deducta, sive poesis tota vitalis, docens, canens et ludens. Imbuta piis, moralibus, historicis, poëticis et curiosis eruditionibus, in scenam data per Patren Lucam a S. Edmundo e Scholis Piis sacerdotem. Tyrnaviae 1693.

majd felosztja a költői műveket három műfaj szerint: dráma, epopeia, dithyrambus. Ismerteti a figurákat. Az utolsó pont a vers hibái közül említi meg néhányat. Ezen fejezet egy poetikából sem szokott hiányozni. A leoninus és macaroni versekről óvatosan nyilatkozik: „Versus Leonini, Echici, et Macaronici, in quibus videlicet patrii idiomatis dictiones latinis vocabulis permiscuntur, nisi concinne fiant, et cultu adornentur, non semper svavitatem consequuntur.“

A második rész (Infantia et Pueritia) megtanít a genethliakonok és gratulációk készítésére. Kézi használatra felhoz néhány olyan mythost, a melyet a hozzáértő értékesíthet a genethliakonnál, például azt, hogy Curius Dentatus foggal jött a világra, Semiramist a madarak nevelték fel. Sokáig időzik az ünnepi üdvözlőleteknél, hiszen ezekre volt leginkább szükségük. A második rész végén egy kis régiségtani szótárt ad oly dolgokról, melyeket a költőnek jó tudnia. Innét megtanulhatjuk, hogy kik voltak az argonauták, kik voltak az igazi barátok, mely állatok tápláltak embereket, hogy hívták a hű kutyákat, a híres görög rablókat, kik voltak híresek butaságukról. Ez fontos fejezet a régiek poetikájában, Masenius is sokat foglalkozik effélékkel.

A harmadik részben (Adolescentia et Juventus) részletesen tárgyalja a technopaegnumokat, mivel: „Poëta Adolescens animum utiliter relaxans, eruditus artificiis et innocentibus lusibus occupatur.“ A költő-jelölt válogathat bennük, mert harminczhét ilyen mesterkéltséget mutat be példák kíséretében. Van itt mindenféle alakzat: koszorú, csillag, kereszt, háromszög, láncz. Ezek után következik az epigramma. Itt leginkább Masenius „Ars Nova Argutiarum“ cz. könyvecskéjére támaszkodik. Az epigramma után áttér az elegiára s az óda nemeire.

A negyedik rész (Virilis Aetas et Senectus) az epithalamiumot, panegyrist, satirát és drámát ismerteti. Az utolsó szakaszban (Mors) bevezet a gyászdalok készítésének titkaiba.

A nagyon is rövidre fogott szabályokat szemelvényekkel világítja meg, melyek nagyobbbrészt saját szerzeményei. A munka egészben véve nagy visszaesést jelent Scaliger és Vida poetikájához képest. Tekintve a munka feltűnő szárazságát és rövidségét, különösnek tetszik a mesterkedő versfajokkal való részletes foglalkozás. Talán azért kapott erre kedvet, mert a technopaegnumoknak nagyrabecsült nemeit, a cabalisticus és arithmetikus verseket

mathematikus hajlamainál fogva megkedvelte. Úgy látszik Szlavkovszkyt is hasonló hajlamai vitték a cabalisticus verselés művelésére.

Grigely József, egy sokat használt iskolai költészettan írója, nagyon elítéli Mösch Lukács gyermekes versjátékait.¹⁾ Igazat adok neki, csak mégis furcsának tartom, hogy ő is tizenhét oldalon foglalkozik e játékokkal. A pohár-, kereszt-, koszorúalakban írott versek semmivel sem izlésesebbek, mint azon figurák, melyeket néha ő is élvezettel ismertet.

Mösch poetikájában egy iskolai dráma is olvasható: „Drama Ethicum contra Vitium Virtutis pallio velatum.“ A darabnak alig van valami cselekvénye; az unalmas párbeszédet némileg élénkitik a közbeszövött énekek. Ezek közül egyik-másik valóságos cento. Többi ódáin is nagyon meglátszik, hogy kívülről tudta Horatiust.

A mesterkedők között Szlavkovszky Benedek (1684—1748) jutott a legnagyobb hírre. Sokáig tanított a Felvidéken, majd különböző rendi hivatalokat viselt. Sok mindenhez értett: jártas volt a zenében, verseit maga szokta megzenésíteni; szerette az aritmetikát is. A szentgyörgyi ház naplója szerint írt egy számveteli könyvet, amelyet a megyék is elfogadtak vezérfonalul.²⁾ Kora ifjúságától kezdve buzgón verselt és pedig különösen a mesterkéltségek versfajokban. Leginkább cabalisticus verseit csodálták. Mikor Keresztély Ágost szász herceg, esztergomi érsek 1714-ben meglátogatta a privigyei házat, Szlavkovszky egy iskolai drámát adatott elő tanítványaival a magas vendég tiszteletére.³⁾ A darab tárgya Salamon királynak testvéreivel való viszálykodása. Költői

¹⁾ A technopaegnumok ismertetése után így nyilatkozik: „Reliqua poetica crepundia, ut versus quadratos, cubicos etc. aliqua infinita Technopaegnia Grammatica, Rhetorica et Mathematica, quae in vita poetica per Lucam a S. Edmundo e S. P. Tyrnaviae edita videri possunt, missa facimus, ne probare videamur eiusmodi lusus, qui ineptiis poeticis; artifices autem eorum Poetastris vulgo ab omnibus vere eruditibus, cordatis, meliorisque gustus viris accensentur.“ *Institutiones Poeticae*, Budaë, 1807, 236. l.

²⁾ Füredi János (*A szentgyörgyi kegyes tanítórendi ház és templom története*, 1897. 33. l.) a ház naplójából ezeket közli róla: „erat musicus, arithmeticus, poeta, et theologus fuit eximius, docuitque omnes has artes et scientias pluribus annis cum plausu et fructu. In arithmetica autem ita facilis atque expeditus fuit, ut vix parem, superiorem vero in toto regno non habuerit. „Ratiocinii modus“ etiam a comitatibus receptus ipsius opus est. In oratione soluta nihil humile, nihil tumidum sed ad Plinii gravitatem accedens; in arte poetica plane princeps fuit.“

³⁾ *Fomes Discordiae sibi ipsi acerbus ac damnosus. Sive Vidus intestina accendens odia inter principes Ungariae, ducem et regem consanguinitatis foedere iunctos, Honori ac Venerationi Eminentissimi et Serenissimi Principis ac Domini, Domini Christiani Augusti S. R. E. presbyteri Cardinalis etc. Tyrnaviae, 1718, Typ. Acad. per. Frid. Gall.* — Szegedi piarista ház könyvtárában.

értéke nincs, de annál érdekesebb külső alakja, mivel elejétől végig cabalisticus versben van írva. Minden betűnek van matematikai értéke (a = 1, b = 2, c = 3 etc., k = 10, l = 20 és így tovább). A betűk értékét összeadta és a szavak alá írta. Ha a szavak értékeit összeadjuk, minden sorban ugyanazon számot kapjuk. Szlavkovszky említett drámájában minden sor az 1714-es számot adja. Mutatóul közlök néhány sort e sajátságos műből:

Dux haud inane vocitor, ista nam Poli						
504.	213.	95.	492.	200.	71.	139.
Prognostica ferunt; sceptra nec tali e manu						
490.	431.	339.	48.	130.	5.	271.
Accepta fugient, quae et citam vetat fugam						
173.	367.	276.	105.	143.	406.	244.

Az író gyakran maga eszelte ki a kulcsot a vershez (clavis cabalistica). Szlavkovszky itt a Mösche-féle kulcsot használja.

Elképzelhetjük, milyen nagy fáradságba került egy ily mesterkelt darab összeállítása. Ügyelni kellett minden szóra, azokat úgy kellett összeválogatni, hogy számértékeiknek összege soronkint egyenlő legyen. Emellett a versmértékre is vigyázni kellett. A legtöbben csak apró epigrammákat szoktak cabalisticus nemben írni, Szlavkovszky pedig egy százöt oldalra terjedő versesmunkát tud összetákolni.

A közbeszövött karénekeket rímes versnemekben írta. A rímjátékok egész sorát találjuk itt. De nem ezek tetszettek a kortársaknak, hanem a cabalisticus versek. Rövid idő alatt elkapkodták az összes példányokat, úgy, hogy a piarista könyvtárakban is alig akad egy-egy Szlavkovszky műveiből.

E munka, mint Horányi mondja, nagy dicsőséget szerzett írójának, mivel ezen korban a cabalisticus verselésnek sok híve volt. Gr. Csáky Imre megbízásából írt egy genethliakont Lipót főherczeg születésének örömeire.¹⁾ Csáky saját neve alatt nyújtotta be e művet a császárnak, aki azt kedvesen fogadta. A piaristák szentül hitték, hogy a császár azért szerezte meg Csákynek a bíbort, mivel a felajánlott genethliakon nagyon megtetszett neki. A tény az, hogy Csáky politikai szolgálatai révén szerezte meg e nagy méltóságot: egyike volt azoknak, kik a

¹⁾ Domus Austriae Cuna. 1716. A „Fomes Discordiae“-t még 1714-ben írta.

Habsburgház női örökösödése ügye mellett leginkább buzgokodtak.¹⁾

A „*Domus Austriacae Cunae*“ című irat sok emblemát, néhány epigrammát s több cabalisticus verset tartalmaz. Van benne olyan vers is, amely apostoli kettőskeresztet ábrázol.

Többi alkalmi iratait mellőzve, csak utolsó művei egyikét említem meg. Ez a lorettói litánia anagrammatikus feldolgozása. Horányi szerint ritka munka.²⁾

Szlavkovszky itt sorba veszi a litánia ú. n. verseit s azokból gyárt anagrammákat, pl. *Sedes sapientiae* anagrammában: *In se est pia aedes*, vagy: *Saepe dies anteis*, vagy: *Spes Adae nites ei*. Az anagrammát mindig beleolvastja egy epigrammába.

A régi poetikák sokat bajlódnak az anagrammával. Rendszeren három fajtát szokták megkülönböztetni: *purum*, *mixtum* és *non purum*. Az elsőnél a programma minden betűjének meg kellett maradnia. A másodiknál megengedték a diphtongusok szétválasztását vagy azoknak alakítását. A harmadiknál, amelyet különben kevésre becsültek, ha másképen nem boldogultak, elhagytak egy-egy hangzót. Szlavkovszky anagrammái nagyobb részben az első csoportba tartoznak. Hasznosabb munkára érdemes igyekezettel cserélgeti, variálja, permutálja a programma betűit, hogy valami olyat hozzon ki, aminek értelme van. Az epigrammák, melyekbe anagrammáit beleszövi, elég ügyesek.

Az anagramma-gyártásban a sziléziai Reusner Miklós volt a legnagyobb tekintély.³⁾ Kevés ízléstelenebb munkát forgattam, mint amilyen Reusner anagrammas könyve. De azért büszke idélen szóficzamításaira. A bevezetésben elmondja, hogy a betűknek micsoda titkos tulajdonságaik vannak. Ha fel is cseréljük őket, hasonló értelmű szót kapunk, vagy pedig valami *symbolumot*, de annyi bizonyos, hogy értelmi összefüggés mindig van a programma és az anagramma között. Ilyen művészettel természetesen érdemes foglalkozni, sokkal inkább, mint ivással, koczkázással stb. Az anagramma-írásához azonban „*singularis sapientia*“ szükséges.

Egy olasz piarista versfaragó, Mazzei Károly,⁴⁾ ki vagy száz

1) Bunyitai Vincze, Gr. Csáky Imre, Kath. Szemle. 1887.

2) *Litaniae Lauretanae B. V. Mariae, literali variatione, versibusque adornatae*. Tyrnaviae 1741.

3) *Oper. Nicolai Reusneri pars quarta continens Anagrammatum libros IX*. Jenae, 1594.

4) *Carolus a S. Antonio Patavino, Liber Anagrammaton*. Romae, 1674.

évvel később adott ki egy kötet anagrammát, szintén különös rátermettséget kíván az anagramma-írótól. „Ha észreveszed — úgymond — hogy nem neked való az anagramma-írás, a világeért se gyakorold. Ha tanácsom ellenére mégis megteszed, csak fejedet gyötröd vele, de hiába, mert csak hitvány termékeket fogsz létrehozni.“

E két anagrammatista hatása, mint azt másutt lesz alkalmam kimutatni, érezhető Szlavkovszky művein. Itt még csak annyit jegyzek meg, hogy az anagramma-gyártáshoz szükséges „singularis sapientia“ inkább megvolt benne, mint kortársaiban.

X.

Halápy lyrai költeményei.

Említettük, hogy Szlavkovszky különböző rímes versfajokat használt. Írt leoninus sapphói ódákat is. Ezen versnemet Halápy is korán megkedvelte s ódáiban rendszeresen alkalmazta. Írt ugyan tiszta classicus méretű ódákat is, de ezeknek száma nagyon csekély.

A sapphói stropha, melyet jogosan tartanak az aeol lyra egyik legszebb formájának, a legrégebbről kezdve nagyon népszerű volt. Alakulásának s változásának történetét igen érdekesen írta meg dr. Brocks.¹⁾

A római költészetbe Catullus vezette be, de tulajdonképen Horatius tette népszerűvé, mivel huszonhat ódájában használta. Változtatott is rajta, mert a második lábnál mindig spondaeust alkalmazott. A későbbi lyrikusok szintén kedvelték e szép strophát, a keresztény írók (Ausonius, Prudentius etc.) is gyakran használták. Nagy Szt. Gergely meghonosította a keresztény himnusköltészetben s ettől kezdve a középkori latin egyházi énekköltőknek legkedveltebb versformája lett.

A XII. században lassan-lassan elveszítette időmértékes jellegét s hangsúlyos versformává változott. Ime néhány versszak egy ezen korból való himnusból:

¹⁾ Dr. Emil Brocks, Die sapphische Strophe und ihr Fortleben im lateinischen Kirchenliede des Mittelalters und in der neueren deutschen Dichtung. Marienwerder, 1890.

Inserere tuum petimus amorem
Mentibus nostris, fidei et funde
Lumen aeternum, charitatis auge
Dilectionem.
In nobis dona fontem lachrymarum
Jeiunio rem fortia ministra
Pectora, carnis vicia retunde
Framea tua.

A hangsúlylyal együtt a rím is beférközött a sapphói strophába :

O Pater sancte, mitis atque pie,
O Jesu Christe, fili venerande
Paracliteque spiritus o alme
Deus aeterne.

A páros rímet szerették legjobban, de a mesterkedők egyéb alakzatokkal is próbálkoztak :

Iste *confessor* nobis *intercessor*
Coelitus *datus*, columba *monstratus*
Sic et *saeratus* praesul hic *beatus*
Sanctus *Severus*.

A rímes hangsúlyos stropha a német egyházi költészetben is elterjedt.

Mint hogy a rímes vers alkalmasabb az éneklésre, mint a rímtelen, a hymnus-költők még akkor is ragaszkodtak a cadentiás strophákhoz, mikor azokat a tudós világ már régen elítélte.¹⁾ A jobb ízlésűek poetikai kézikönyvei mindig tiltakoznak a leoninus ellen. De ez nem sokat használt, mert az egyházi énekköltők, amilyen Szlavkovszky is volt, továbbra is rímelték a classicus strophákat, mások pedig, akik könnyen verseltek, meg akarták mutatni, hogy a mérték és rím kettős bilincset is elbírják. Mikor a költészet tartalomban elsekélyesedik, rendszeren a forma virtuozitásával igyekeznek pótolni a belső hiányokat.

Halápy ódái nem tartoznak a kellemes olvasmányok közé. A gépkerék egyhangú zakatolásával zúg fülünkbe a rím s a nyomasztó érzésért nem kárpótol a belső tartalom. Hiába keressük itt a gondolat erejét vagy összefüggését. Nem találunk itt mást, mint

¹⁾ Poetica, II. 29. A vers különböző hibáiról szólván, a leoninus versről így nyilatkozik:
„Similis his aequae vitiosus Leoninus.“

rendetlenül összehányt jelzőket, szájalmas phrasisokat, rosszul válogatott képeket. Gyöngyössi János és Édes Gergely verseiben van legalább valami komikus eredetiség.

Halápy ódái közt sok a vallásos tartalmú. Megéneklí a Boldogságos Szűzet, Szt. Józsefet, Nepomuki Jánost, Szt. Katalint és másokat. Van itt néhány elmélkedés is az utolsó ítéletről, a pokol kínjairól s más hasonló tárgyakról. A második könyvet pártfogóinak s barátainak szentelte. Dicsőíti gr. Koháry Istvánt, Zajkányi Lénárdot, Desericky Inczét, Bajthay Antalt, Kácsor Keresztélyt. Itt olvashatjuk Desericky, Porubszky Márton és Kácsor ódáit is, melyekben ezek viszonzásul költőnknek bókólnak.

Bemutatom Zajkányira írt ódájának néhány stropháját:

Turnus es bellax, tibi paret Hector,
Paret Alcides, Helenaëque victor,
E Phrygum castris Spolium tulisses
Alter Ulysses.

Te Padus, Tigris, Liger, Albis Indus,
Et triumphali sonat aure Pindus,
Dexteræ palmam recitat Galesus
Gesta Galesus.

De rendtársai sem maradnak adósok a dicsérettel. Kácsor magát Apollót szólaltatja meg:

Vive Virtutis specimen venustae,
Gloriæ scandens solium vetustae
Unicum Patrum, Decus, Hungarorum
Pignus amorum.

A harmadik könyvben feddő ódái olvashatók. Megrója Dominus Flaccust, mivel már tizedszer házasodik, az anyát, aki fiának mindent elnéz, a romlott erkölcsű ifjú Alindust, a dühös természetű Polydorust, Bibulinust, aki a megtérés idejét egyre halogatja. Rutiliust figyelmezteti, hogy csak az a valódi nemes, akit saját erénye tesz azzá. Luther is megkapja a magáét. A jezsuita latin költők szintén gyakran választanak ilyen tárgyakat.

Classicus mértékű ódái sikerültebbek, bár azokban sem látunk nagy önállóságot. Némelyik valóságos horatiusi cento. Leoninus verseiben a theologiai latinságot használja.

A XVIII. század 70, 80-as évéig a piaristák közt igen sok volt a leoninus verselő. A többi latin versificatorok egy része szintén ezen hibában leledzett. A magyar leoninus verselők még az iskolában tanulták el tanáraiktól a rímes versfaragást, s mikor a nemzeti szellem éledni kezdett, az általuk gyakorolt versfajokban nemzeti nyelven kezdtek próbálkozni. Épen ezen időtájban folytak a nagy viták, amelyekben azt akarták eldönteni, hogy melyik versforma felel meg leginkább nyelvünk szellemének. Sokan azt hitték, hogy a kérdést legegyszerűbben úgy oldhatják meg, ha a classicus versfajokat, köztük a kötött schemákat is, rímmel cifrázzák, amint a leoninisták eddig is tették. Tudjuk, hogy a leoninus iskolának vezére Gyöngyössi János¹⁾ tordai ref. pap volt, kívülre pedig Édes Gergely vergődött nagy hírre. Kazinczy és a jobb izlésűek erősen ostorozták a szerencsétlen irány követőit, de azok nem sokat törődtek velük, hanem tovább is üzték játékaikat. A deákos középosztály egy része, mely még az iskolában megkedvelte a leoninus verset, örömmel fogadta magyar nyelvű kísérleteiket.

Gyöngyössi rímes distychonai, sapphói és asklepiadesi strophái, melyeknek verselése bámulatosan könnyed, sok követőt szereztek az iskolának. Jóllehet a mérték és rím kettős nyüge ugyancsak megköti a verselőt, Gyöngyössi bizonyos bravurral vágta át magát a nehézségeken. Ezt Révai is elismerte, annál inkább, mivel Baróti Szabó Dávid a sokkal egyszerűbb formákban is nehezen mozgott.

Gyöngyössi „Magyar Versei“ második kiadásának második kötetében terjedelmes előszót irt rendszere védelmére. Tulajdonképen a Kassai Museum és Virág Benedek támadásaira akart felelni. Érdekes tudnunk, hogy Gyöngyössi itt Halápy leoninus ódáira is hivatkozik: „Meg-vallom, hogy mivel az hajdani Görög sem Romai nyelven ilyen forma verseket irni tellyességgel szokatlan dolog vólt, nem hagyom helyben nem-is vólt szabad a'féléket írni, annak a' nyelv és nemzet' arany idejének bé-vett szokása ellen. De még-is, a'kik magok jó kedvekből írtak a később idő-benn, nem illik azok ellen igen kemény bírának lennünk; mert ha azokban azt a' Leonina formát félre tésszük, igen sokat találunk a' déák nyelv arany idejére méltóknak. Például hozok-elő egy Constantinus nevű Piarista szerzetbeli Poétát az el-múlt századból.

¹⁾ Négysesy László, A mértéke magyar verselés története, Budapest 1892. 134—141. l. — Lehr Vilmos, Gyöngyössi János, Egyetemes Philologiai Közlöny, XVI. 204—214. l. — Gyöngyössi János, Magyar Versei II. k. II. kiad. 1803.

Vagyon ennek egy kis könyvetskéje e'félélkel teli. Nézze-meg bár akárki, hogy abban, az ilyen versek olyan természetesek, önként folyók, fontosok és szépek, hogy alig lehet benne vagy egy kivetőt találni, melyet a' kádentzia erőltetne, vagy idétlenítene: Úgy, hogy azonn az egy kis szokatlan módin kívül nem szégyenelhetné meg magát a' virágzó Róma véllé.“ Itt néhány szemelvényt közöl Halápy verseiből s így folytatja: „Itélje meg akárki, hogyha ma Horatius maga, és Martialis, olvasná ezeket ezt mondaná: Ezek bizony tökéletes szép versek, önként folyók, fontosok, világosok, nem alább valók az enyimeknél; tsupán tsak az a' végezeteknek egyenlő hangzása mi nállunk Rómaiaknál épen nem módi; de azért én ezt az idegen Poétát tudatlansággal nem merem vádolni.“

Látjuk, hogy Halápynek még egy félszázad múlva is akadt követője, aki megvédelte azon vád ellen, hogy verselési módja „a sötét századok s a tudatlanság szomorú szüleménye.“

De nemcsak olvasták, hanem plagizálták is. Még életében, 1746-ban, gr. Keglevich Gábor, a pesti piarista collegium növendéke, kihalászott néhány sort Halápy ódáiból a maga leonino-sapphicus versezete számára.¹⁾ Ezt különben tanárai is meg szokták tenni, mikor hamarosan kellett összeütni egy-egy üdvözlő verset vagy színdarabot. Míg az ifjú Keglevich nagy óvatosan csak egy-egy sort vett át, addig Száldobosi Paap János, a szabad művészetek és a philosophia doctora, londoni és párisi tudós-társaságok tagja, ugyancsak belemarkolt Halápy szellemi kincseibe. 1808-ban Károly Ambrus kir. herczeg, esztergomi érsek tiszteletére egy terjedelmes üdvözlő iratot tákolt össze, a mely valósággal hemzseg a Halápytól ellopkodott részekről.²⁾

1822-ben, Egerben, br. Fischer István halála alkalmából egy leonino-sapphicus óda jelent meg, mely az ifjúság fájdalmas kegyeletét tolmácsolja. Ezt az ódát Halápy már 1726-ban, tehát kilenczvenhat esztendővel azelőtt megírta a derék Jajkányi Lénárd halálára, az egriek pedig most némi változtatásokkal újra kinyomatták. Néhol elhagytak belőle egy-egy strophát s a hiányt Halápy többi ódáiból pótolták.³⁾

¹⁾ „Academia Geographica“ című gyűjteményben, melyben a piarista collegium néhány főrangú növendékének apró dolgozatai jelentek meg.

²⁾ Carmen Eteosticho-Votivum. Comaromii 1808.

³⁾ Ode Leonino-Sapphica Piis Cineribus L. B. Stephani Fischer Archiantistitis Agriensis. Agriae. 1882.

Ilyen plagiumokkal gyakran találkozunk ez alkalmi iratokban. Halápy elegiái sokkal sikerültebbek, mint ódái. Gondolatmenetük rendszeresebb, nyelvük tisztább, a jelzőkkel és képekkel valamivel takarékosabban bánik. Természetesen a legtöbb szintén vallásos tárgyú. Az ünnepeelt jezsuita latin költők (Biedermann, Hosschius, Wallius, Masenius) tanítványa volt, azoknak szellemét szívta magába már kora ifjúságában. Dicsőítő elegiáiban azonban ismét visszaesik régi hibáiba, pazarul szórja hasonlatait, összehalmozza képeit, a magasztalásban nem ismer mértéket.

Költőnk gondolatvilágát, politikai álláspontját „Descriptio Hungariae“ című elegiájából ismerhetjük meg leginkább. Erős hazaszeretete, megalkuvást nem tűrő vallási meggyőződése ezen érdekes költeményben a legélénkebb színekben tárul elénk.

Szűz Máriához fohászkodik segítségért, hogy méltóan megénekelhesse a magyar hazát, melynél szebbet nem ismer. Költőnk a Regnum Marianum katonája. Amíg a magyar híven ragaszkodott égi patronájához, bátran nézett szembe a tornyosuló fellegeknek.

Te duce phosphoricas protrivit Patria cristas,
Dum dedit innumerac nobile stragis opus.

Megtámadja a protestánsokat, akik nem tisztelik Máriát. Aki tiszteli a Megváltót, annak Máriát is tisztelnie kell. Elmondja, hogy milyen nagy veszedelemnek tartja a protestantismust, de megvigasztalódik, mivel törvényeink meggátolják annak terjedését. Ha kiirtják, az ország képe megváltozik. Örömmel látja a vallási élet megújulását. A rombadőlt kolostorokat, templomokat felépítik, Isten dicsérete hangzik belőlük. A tudomány is új életre ébred:

Multus adest Cicero, bifidoque Dilammate princeps
Pugnat Aristoteles, Naso venustat opus.
Aemulva si gereret laudum certamina Sulmo,
Inferior quovis Judice, Sulmo foret.

[Később látni fogjuk, hogy Koricsányi, költőnk barátja, mennyire tartotta korának költőit.]

Magasztalja a nemzet hősi erényeit. A kiontott vér nyomán áldás fakad:

Ne mirare, rubrum quod traxerit uva colorem;
Nimirum scythico sanguine tincta rubet.¹⁾
Vix adeo laetas tellus daret hungara spicas
Ni Turcae lacrymis saepe rigata foret.

A rend helyreállott, a jog, törvény és igazság uralkodik mindenütt. Elsorolja a magyar föld szépségeit és áldásait. Ha Apollo ismerte volna hazánkat, bizonyára ide költözött volna. De ezt még most is megteheti. Jöjjön ide kíséretével, itt már várja a költők lelkes csapata. A najádok szépen eltanyázhathatnak a szőke Tiszában.

Végül áldást kér szeretett hazájára, a melyet annyi vész el nem pusztíthatott :

Inter tot cineres, inter tot tela, tot inter
Mortes, inter tot funera totque vices :
Vivis, nec tumulata jaces ; nec bella, nec hostes,
Nec casus vitam praepediare tuam.
Vive, nec effraenis tua turbet Enyo
Diruat extremus nec Propylaea Dies.

Erkölcsei themákkal és az eretnekekkel foglalkozó elegiái Biedermann hatására vallanak, az Üdvözítő szenvedéseiről s a szentek érényeiről elmélkedő darabokban pedig Sidronius Hoschius nyomain halad.

A classicus és humanista költők annyira kimerítették a hízelt magasztalás minden fajtát, hogy újat már nagyon nehéz volt alkotni, de azért Szlavkovszky és Halápy e téren is tudtak remekelni. Az utóbbinak Koháryról, Bíró Mártonról, gr. Eszterházy Imréről írott panegyriszei érdekes emlékei a piarista verselőknél oly sokáig művelt iránynak.

A XVIII. században s a XIX. első felében a piaristák nagy része alkalmi költő volt. Ha a patronusnak gyermeke született, genethliakonnal kedveskedtek, az adományokat eucharistikonnal köszönték meg. A maecenas áldozatkészségét panegyriken alakjában szokták dicsőíteni. Ha valami veszedelmes betegségből lábalt ki, soterionba öntötték örömüket. Ha az intézetet valami előkelő vendég látogatta meg, eklogával vagy ódával fogadták,

¹⁾ Ugyanezen gondolatot fejezi ki „Apologus“-ai első darabjában.

távozásakor ugyancsak versben búcsuztatták el. Fejedelmi személyek vagy főpapok halálakor a legtöbb iskolában akadt egy-egy verselő, aki az elhunytat threnusban vagy lessusban siratta meg. A névnapi gratulációk száma megmérhetetlen. A verselők egymást ki szokták dicsérni, s az elogiumokat műveikben kinyomatták: a hivalkodók a kötet elején, a szerényebbek a végén.

Amint most az adományokat hírlapilag szokás nyugtázni, úgy régen az egyesek és testületek alkalmi iratokban fejezték ki köszönetüket. A patronus rossz néven is vette, ha a nyilvános köszönet elmaradt. A convertita Veresmarty Mihály 1644-ben negyven tallért adományozott a pannonhalmi benczéseknek egyházi könyvek vásárlására. Mikor erről értesítette az apátot, ezt írta: „Nagyságod bölcs ítéletére és pietására hagyom, ha talán valamely memoriát, ambitió nélkül lehetőt és elemosynae verum pretium el nem vesztöt, lehessen bennök tenni, vagy ligata oratione, minthogy tudom, hogy vannak arra való poeták köztök, vagy prózával is. És bizony bánám, veszsen nem csak 40 tallérom, de fejem is el inkább, hogy sem a kicsiny alamizsnáról Isten szeme elfordítása következék. Már bánom bolondságomat, csakhogy említtem is; hanem Nagyságod vegye pro non scriptis.“

Az apát azonban teljesítette jótévőjük kívánságát s iratott egy plausust s elküldte Veresmartynek. Veresmarty szívesen fogadta a figyelem megnyilvánulását: „Pater Placidus küldött nekem egy plausust. Abban kit indirecte és kit directe is énfelölem olyakat mond, hogy csak pironkodhatom ellenök, mikor azoktól én oly távol járok, mint mily távol vagyon Makó Jeruzsalem-tul. Mindazáltal minthogy látom, hogy munkája vagyon rajta, én is, hogy magam pironkodásával is szolgáljak becsületének, ne is láttassék, hogy becstelenséggel látom tiszteletét, ám plaususát, házamban felszegeztem; valaki hozzám jön és kedve vagyon olvasásához, olvashatja.“¹⁾

Halápy korában nem igen elégedtek meg azzal, hogy a plausust a falra felszegezzék, hanem még a fősvényebb maece-nasok is díszes kiállításban nyomatták ki az őket magasztaló iratokat.

¹⁾ Ipolyi Arnold, Veresmarty Mihály élete és munkái. Budapest, 1875, 682—685. l.

XI.

Halápy epigrammái és apologusai.

Költőnk Martialis elvét tartotta szem előtt epigrammaiban: „Parcere personis, dicere de vitiis.“ Epigrammáinak legnagyobb része vallásos tartalmú. Sorba veszi a szenteket, élénk állítja jellemzetes erényeiket. Versbe foglalja a vallás igazságait, főbb tételeit, a keresztény erkölcs szabályait. Emellett sokat foglalkozik az emberi gyarlóságokkal. A közállapotokat, politikai viszonyokat ritkán érinti. Ha a gyűjteményből kihagynók azon darabokat, melyekben Mária Teréziát, a magyar vitézséget, rendtársait stb. dicsőíti, senki fel nem ismerné költőnk nemzetiségét.

Epigrammaiból igen gyakran hiányzik a fordulat elevensége. A kifejezés csattanós rövidségét hiába keressük nála. A legjobb themákat sokszor elnyújtja, az önként kínálkozó fordulatot nem ragadja meg. Vallásos tárgyú darabjaiban Ausoniuson és Prudentiuson kívül leginkább Biedermann Jakabot követte. Ahol az általános emberi hibákat ostorozza, Ovenus nyomain halad. Sokat átvesz mestereitől, különösen Biedermanntól és Ovenustól.¹⁾

Ovenus volt e kornak legnépszerűbb epigrammaírója. Műveit megrostált, ú. n. katolikus kiadásban is olvasták.²⁾

Hazafias tárgyú epigrammái Mária Terézia dicséretével indulnak meg (II. 1—6.). Magasztalja Savoyai Jenőt, az Eszterházy családot. A magyar katonáról szóló epigrammája így hangzik:

Vovimus Hungarico vitam cum sanguine Regi
Dedecus est istud jam violare decus?
Juravi; servabo fidem, votuumque tenebo;
Regis ubi vitam protego, servo meam.³⁾

Ostorozza azokat, kik sok pénzzel külföldi útra indulnak s cserébe csak romlott erkölcsöt hoznak haza (III. 12.). Erősen elitéli korának megbízhatatlan s jellemtelen politikusait.

¹⁾ A kölcsönzések sokszor igen érdekesek. Pankl Ferencz átveszi Ovenus egyik epigrammáját és megtoldja. A toldalékot Halápy veszi át. V. ö. Halápy, Epigram. Moral. III. 148. — Pankl, Laurus Poetica II. 3. — Ovenus, Epigram. I. 92.

²⁾ Joan. Oweni, alias Audoeni Epigrammatum l. X. Editio nova catholica, ab omni obscoenitate, et piarium aurium offendiculo expurgata. Coloniae. 1707.

³⁾ Epigram. Moral. II. 19.

Unum prisca sibi pepererunt saecula Protheum
Qui vario vultus induit ore novos.
Nostra sibi gignunt tam multos tempora, quod nec
Sit satis astutis jam nova forma viris.¹⁾

Lehet, hogy a közeli multa gondolt, mikor a következő darabot írta:

In cives ob rebellionem vasallos.

Saeva repugnantes gesserunt praelia cives,
Libertas quantum contulit ista jugum!
Qui bello vixere prius discorditer, horum
Concordes animos una catena facit.²⁾

Sokat bajlódik a csaló orvosokkal, a szemérmetlenül hizelgő költőkkel, az asszonyokkal, iskolakerülő ifjakkal. Több helyen hirdeti, hogy csak az erény adhat igazi nemességet. Természetesen az a protestánsokról sem feledkezik meg, amint azok is gyakran csipkedték a katolikusokat.

Az epigrammákhoz számíthatjuk a symbolumot is. A symbolum nem más, mint egy hosszabb vagy rövidebb epigramma alakjában kifejezett hasonlat, melyet a költő hősének dicsőítésére alkalmaz. Rendesen három részből áll: a kép, a lemma és a kép alkalmazása. Nézzük Halápy egy symbolumát, melyben barátját, br. Révay Józsefet magasztalja.

I. Parnassus Lauri umbra et entheis fortibus Poëtas defendens,
II. Lemma: Protegit atque fovet. III. Az epigrammában a költő ismétli a képet. Elmondja, hogy a báró az a bizonyos Parnassus, mely hűvös árnyékával és forrásaival a költőket oltalmazza.

Azt tartották, hogy a symbolum akkor a legszebb, ha a kép és a lemma úgy függenek össze, mint az alany és az állítvány. A lemmának még az epigrammában is elő kellett fordulnia. Az emblema hasonlít a symbolumhoz, de az emblemanak eredetileg olyannak kellett lennie, hogy az rajzban is ábrázolható legyen. Ilyenek Alciatus emblemaí, melyeket rajzok ékesítenek.³⁾ Az emblema és symbolum nevét gyakran felcserélik. Azon megkülön-

¹⁾ Epigram. Moral. III. 148.

²⁾ U. o. III. 136.

³⁾ Alciatus, Emblematum libellus, Parisiis 1542.

böztetések, melyeket Grigelynél olvasunk, már nem illenek rá a Halápy korabeli symbolumra és emblemára.²⁾

Halápy symbolumai elég ügyesek, némelyik igen kedves. A képek természetesen nem újak, mert a symbolum-írók azokat már meglehetősen elkoptatták. Költőnk élete végén is visszatért ezen népszerű műfajhoz, melyet csak ifjúkorában művelt. Dicséretére válik, hogy elveszett symbolikus művében (Vita Symb. S. Jos. Cal.) nem maecenasait magasztalta, hanem Kalazanti Szt. Józsefet.

Halápy meséinek, mint azt munkája előszavából tudjuk, egyetlen célja a tanítás. Részletesen tárgyalja itt az aesopusi mese paedagogiai hasznát. Forrásairól csak általánosságban nyilatkozik.³⁾ Amennyire meg tudtam állapítani, első sorban Avianus meséit dolgozta át. Amit Avianusnál nem talált meg, Phaedrusból merítette. Mikor már ebből is kifogyott, a görög mesékhez fordult. Ezenkívül használt újabb forrásokat is. Hogy a görög és latin minták közül inkább az utóbbiakat követte, bizonyítja az is, hogy egyes meséiben ugyanazon hibák találhatók meg, mint Phaedrusról, s amelyeket bizonyára elkerült volna, ha a görög eredetit utánozza.³⁾ Újabb keletű meséi közt több olyan van, amely Lafontaine-nél is előfordul, de hogy tőle vette-e vagy mástól, nem sikerült kiderítenem.⁴⁾

Halápy meséinek enyelgő hangja, olykor hosszadalmas előadása, részletezése Lafontaine-re emlékeztet. Nem lehetetlen, hogy ismerte akár eredetiben, akár fordításban, mivel a piaristák (Kácsor, Bajthay, a Cörver-ek) ezen időben már foglalkoztak a francia irodalommal.

Halápy meséit lemma vezeti be; ezt valószínűleg Phaedrusról tanulta. A mese után következik a két distychonba foglalt tanulság (morale). Erre sokszor nem is volna szükség, mivel már a mese elének tárja a tanulságot. Nagy hibája e morale-nak, hogy néha gyenge a mesével való összefüggése. A tanulságban érintetné a korviszonyokat, de ezt ritkán teszi. Hazai vonatkozású

¹⁾ Instit. Poët. 222. l. Grigely a symbolumról szóló részt Juventiustól vette át.

²⁾ „Quo fit, ut praeter eos, quos ipse ego commentus sum Apologos, illi etiam, qui ex Homeri, Hesiodi, Demosthenis, Aesopi, Phaedri, aliorumque operibus lecti sunt.“

³⁾ Phaedrus ezen hibáiról Lessing is szól: *Abhandlungen über die Fabel*, IV.

⁴⁾ Lafontaine, *Le meunier, son fils et l'âne* (III. 1.). Halápy, *De patre et filio asinum venales ducentibus* (IV. 50.). Lafontaine, Racan-tól vette:

„Je t'en veux dire un trait assez bien inventé:
Autrefois à Racan Malherbe l'a conté.“

meséje csak négy van, amelyek valószínűleg saját alkotásai. Legsikerültebb a negyedik (I. 4.), mely különben is a legkedvesebb valamennyi meséje között:

De Luna Matri pro amiculo supplicante.

Res inconstanti nulla placere solet.

A Genitrice togam sibi filia Luna petebat,
Currat in aethereis ne sine veste plagis.
Dat causam: Pretiosa parit nunc vestis honores,
Qua sine nil facies nostra decoris habet.
Sim licet informis, formosam reddet amictus,
Fimbria plus oculis, quam modo forma placet.
Quod peto, ni dederis, me numquam Phoebus amabit,
Despicient vultus astra minora meos.
Quis tibi, Mater ait, mea Nata parabit amictum?
Unum cum nequeas perpes habere situm.
Excornis crebro, crebro cornuta videris,
Nunc pleno, medio nunc minor orbe meas.
Mansit inaequalis sine cyclade Luna, ne usque,
Quo sua praecingat corpora tegmen habet.

MORALE.

Cynthia faemineae typus est, et imago catervae,
Cui suit instabiles quaelibet hora togas.
Spernitur ars Patriae, peregrina dat ora crocotas,
Gallicus hac tantum Sartor in arte placet.

Halápy apologusainak leggyakoribb fogvatkozása a hosszadalmasság. Az itt közölt mese a legrövidebbek közül való. A gyűjtemény azonban hibái mellett is megfelel céljának: a tanuló elolvashatja az egyszerű nyelven, általában kellemes előadásban, keresztény szellemben átdolgozott ókori meséket.

Iskolai drámáiról csak röviden emlékezem meg. Jambusban írt darabjai elvesztek, csupán idyllumait ismerjük. Idyllumait, melyek egytől-egyig allegoriák, a figuráknak összehalmozása jellemzi. Ha le akarja írni a napfelkeltét, összehordja a természet és mythologia számtalan képét. Az „überspannte Bildlichkeit“, melyet Borinsky a XVII. század német mesterkedőinél erősen megró, szintén hibái közé tartozik.

Halápy nem volt valódi költő. Könnyen verselt, néha eltalálta azt a hangot, melyen a költőnek szólania kell, de egészben véve csak verselő volt és pedig korának egyik legügyesebb latin

verselője. Forma tekintetében senki sem állhatja ki vele a versenyt. Azon keretekben mozgott, amelyek közt a latin verselés már évszázadok óta tengődött. Nem volt arra hivatva, hogy új hangot vagy érzést vigyen be e senyvedt költészetbe.

XII.

Halápy viszonya a piarista költőkhöz.

A XVIII. század első felében szereplő piarista költők nagyjából mesterkedők voltak. Szlavkovszky irodalmi sikerei és népszerűsége sok tehetséget vezettek rossz irányba. A mesterkedésnek legártatlanabb faja a symbolum-írás. Ezt végigpróbálta valamennyi. Kedves játékok voltak az anagramma és az echo.¹⁾ Halápnál e két utóbbi ritkán fordul elő. A technopaegniumok közt a chronostikon és akrostichon volt a legközönségesebb. A cabalisticus versek, cancrinus és scorpiacus distychonok ritkaság számba mennek.

Halápyt régi ismeretség fűzte a mesterkedők büszkeségéhez, Szlavkovszky Benedekhez. Halápy mesterének ismerte el barátját, Szlavkovszky pedig büszke volt e névre.

Halápi epigramma-gyűjteményének függelékét Szlavkovszky elegiája vezeti be.

Ezen elegiában elmondja, hogy éjjel a Parnassusra indult. De kifáradt s az út közepén egy szikla aljában megpihent. Constantinus épen arra tartott és összetalálkoztak. Benedictus már nem bír tovább menni, hanem tanítványát biztatja, hogy folytassa útját a Parnassusra, ahol koszorú vár reá.

Érdekes Szlavkovszky hiúsága. Többek közt ezeket mondatja Halápyval saját dicséretére:

Didita per geminum tua sunt praeconia mundum;
Vix jam fama locum, quo gradiatur habet.

A fia talabbak közül Nemcsényi Adolf és Péchy Domonko indultak még Szlavkovszky nyomán. Az előbbi a leoninus verselésben, az utóbbi a chronostikonokban utánozta. Kácsor Keresztélyt nagy európai műveltsége sem tudta letéríteni a mesterkedők útjáról. A század második felében is fáradhatatlanul írta leoninus verseit. Egyébként volt költői érzéke, amit poetikus iskolai játécai

¹⁾ Echo sive Sinopsis diversorum Echus exemplorum. Venetiis, 1629. Van benne egy rím-szótár is.

bizonyítanak.¹⁾ Már említettük Nemcsényi és Péchy viszonyát Halápyhoz. A fiatal Kácsort Halápy különösen kedvelte és szép reményeket fűzött pályájához.

Desericky nem volt hívatásos költő, hanem inkább csak kedvelésből verselt. Halápy művei közt kinyomatott ódái és elegiáiból ítélve könnyen írta verseit.

Porubszky Márton Halápy tanítványa volt. Mint katonai lelkész hányttvetett életet élt, de sohasem feledkezett meg a költészettről. Kéziratban több levele maradt reánk, melyekben viszonzáságairól számol be Halápynak.²⁾ Egyszerűen, közvetlenül ír, ami a cikornyás ízlésű korban érdemül tulajdonítható.

Halápynak köszönhetjük, hogy a piarista latin költészet egyik legérdemesebb terméke, Koricsányi Márk hatalmas „Apologió“-ja napvilágot látott. Halápy ugyanis a terjedelmes elegiát, mely szerzőjének — sírversén kívül — egyetlen nyomtatott műve, „Apologus“-ai függelékében közrebocsátotta.³⁾

Koricsányi Márk (eredetileg Koricsánszki) 1707 augusztus 15-én született Egbellen, Nyitramegyében. A humaniorák elvégzése után 1731-ben a rendbe lépett. Az 1732/33. évben Halápy volt a promagistere. A theologiát Szegeden végezte. Itt már jó költő hírében állott, Kácsor szerint csak „bonus poeta“ néven szokták emlegetni.

Több intézetben tanított, de később inkább csak lelkipásztori teendőkkel foglalkozott. Legtovább Privigyén tartózkodott, ahol hat ízben kilencz évet töltött. Egyrészt nyugtalan természete, másrészt beteges állapota okozhatta, hogy majdnem minden évben más helyre küldték.

Halápy jól ismerte egykori tanítványa nagy tehetségét és egyre unszolta, hogy adja ki költeményeit. Az önérzetes költő lealázónak tartotta maecenast keresni, akit a kor divatja szerint égis kellett volna magasztalnia azért, hogy műveit napvilágra segítette. Azt is tudta, hogy maró gúnyja, keserű világnézete több ellenséget szerez, mint barátot.

Constantinus 1747-ben egy elegiát intézett hozzá, amelyben arra ösztönzi, hogy értékesítse fényes talentumát.⁴⁾ Ezen elegiája

1) Dr. Takáts Sándor, Benyák B., Budapest, 1891., 115—117. l.

2) Kácsor, Opera Poetica Varia.

3) Apolog. Moral., 378—394. l.

4) U. o. 374—378. l.

kifejezi azon mély vonzalmat és csodálatot, melyet a mester egykori tanítványa iránt érez. Az ókor nagy költőjéhez hasonlítja s annál inkább sajnálja, hogy elhanyagolja a költészetet; pedig a költő hírneve örökös, annak semmi sem árthat, sőt még a halál után is folyton növekszik. A költő a phoenix-hez hasonlóan újra meg újra feléled dicsősége ragyogó fényében. A királyok kiejthetik kezükből a kormánypálczát, a trón összeroskadhat, csak a költészet felett nincs hatalma az enyészetnek.

Ha nem ír, még azt hihetik, hogy költői venája kiapadt. Silányítsa tönkre ócsárlóit. Használja fel az időt, bontsa ki vitorláit. Minthogy ismeri barátja természetét, szeliden óvja a gúnytól:

Probra tamen caveas. Critico quae cudimus ausu
In nostrum recidunt fulmina saepe caput.
Candor enim, pietasque truces vetat esse Poetas,
Qui nocet indignus nomine Vatis erit.

Reméli, hogy szavainak lesz foganata. Már látja, hogy Marcus előveszi lantját, már szinte hallja énekét.

Reményében nem is csalatkozott, mert Koricsányi megszólalt s védekezésül egy terjedelmes elegiával válaszolt, melynek Halápy tartalmához illő czímet adott: „Apologia P. Marci a J. Davide e Scholis Piis, dum ad Poëticen stimuletur, tumultuaria et Stoica Periphrasi Authori reddita. Die 16. Maji. A. 1747.

Ezen érdekes mű eszmemenete a következő:

Nem akarja újra kezébe venni azt a fegyvert, melyet már elhajtott, nem néz azon tükörbe, melyben csak ránczait látja. Megrongált hajója révbe ért, jobb is annak a horgonyon pihenni. Ne bíztassa, hogy ismét kezébe vegye Phaëton gyeplőjét, sőt jobb lett volna, ha erre sohasem ösztönözte volna. Hagyják őt békén; olyan szarkát, mint amilyen ő, minden erdőben találhatnak, a phoenix-madárhoz csak Halápy hasonlítható. Őt már nem lehet lépre csalni a dicsőséggel, amelylyel Halápy kecsegteti; azokat talán igen, akik macska módra nyalogatják magukat.

Elmondja, miért gyűlölte meg a költészetet. Testét-lelkét fáradtnak érzi; alig ismer magára, hiszen rövid idő alatt annyit változott, mint amennyit a szép hajadon változik, míg vén asszony lesz belőle. A sötét halál nem jön el érte, az élet sem akarja itt hagyni; halott, csak a sírdomb és a koporsó hiányzik. Leírja betegségét, kínzó fájdalmait.

Visszatekint boldog ifjúságára, mikor még a kies Szokolcza tölgyei alatt énekelgetett, mikor az érzelmek rohanó hegyi patak módjára törtek elő kebléből s Pindus lakójának hitte magát. Akkor sokan magasztalták, kis Nasó-nak nevezték. De mit ér mindez? Lelke most fásult. Ifjúkorában éjjel-nappal tanult, most ellenben nem leli kedvét a könyvekben. Az egerek egyedüli látogatói könyvtárának. Szép reményei füstbe mentek; a szépen sarjadzó vetés nem érhetett meg az aratásra: műveit nem tudta befejezni. Az irigy sors nem engedte meg, hogy az utókor ismerje nevét. A célponthoz nem tudott eljutni, pedig sokszor már kezével érintette. Milyen gyorsan szegi szárnyát a nagyratörő homuncio, aki a csapongó pillangóval a légbe száll! — Miért nem élhetett akkor, mikor a költészetet még becsülték? Miért kell most élnie, mikor a költőt semmibe sem veszik, mikor az igazat nem szabad kimondani, mikor az őszinteség még Apollónak is nyakát szegné? Nem azért szégyenli a költő nevét, mivel a költőt nem jutalmazták, hanem azért, mert minden hitvány komédiás verset farag. Latium nem nevel annyi szamarat, mint amennyi költő terem mostanában. Ezeknek sötét termékei magát a napot is elhomályosíthatják. Szegény Apolló ismét ökröt legeltet!

Ezután megfelel Constantinus azon érvére, hogy hallgatása táplálékot ad ócsárlóinak. Ő maga is óvakodni fog a gúnytól; inkább összeszorított ajakkal hallgat és csak cynicus rongyai alul mutatja ki körmeit.

Ha visszatekint lefolyt életére, szégyen fogja el; ha sorsa nem lett volna oly mostoha, ő is sokat alkothatott volna. De ő nem is élt oly kedvező körülmények között, mint barátja. Nagyobb dicsősége, ha megveti a megérdemlett dicséretet, mint hogyha azon előnyöket keresi, melyekkel Constantinus kecsegteti.

Ha azt kívánja, hogy írjon, rettentő gyötrelmet okoz neki. Nem akar gúnytárgyul szolgálni, azért jobb lesz, ha elégeti műveit.

Ismét visszatér az irodalmi viszonyokra. A költészetel végleg leszámolt; megelégszik azzal, ha Constantinus árnyékában meghúzódhatik.

A költemény utolsó részét barátjának szenteli. Fájdalma, melyben önlelkét marczangolta, felolvad a baráti szeretet melegében. Megnyugvást keres a szebb túlvilági élet reményében; ott majd zavartalanul gyönyörködhetnek a költészetben.

Koricsányi elegiája a piarista latin költészet legkiválóbb

alkotása, melynek a merész szellem, a mély érzelem, a kifejezés ereje, a képek változatossága s a hang páratlan őszintesége maradandó értéket biztosítanak. Feltűnő sajátága a metsző satíra, amelylyel korát kiméretlen bátorsággal ostorozza és saját lelkét még kegyetlenebbül marczangolja.

Mint a hogy a száműzött Ovidius nem találván vigaszt szomorú helyzetében, számtalan képben állította barátai elé nyomorúságát, úgy költőnk is, ki kortársaitól meg nem értve száműzöttnek érezte magát s csak gyötrő gondolataival foglalkozott, sokféle színben a kifejezés erőteljes változatosságával tárja elénk szenvedéseit. Amily őszinte hálával emlékezik meg Ovidius azokról, kik részvétükkel enyhítik fájdalmát, ép oly megható ragaszkodás sugárzik ki az „Apologia“ azon soraiból, melyeket barátjának szentel. De azért, bár mint maga mondja, oly gyenge, hogy még egy legyet sem tud megölni, kezébe ragadja Juvenalis ostorát s kegyetlen csapásokat mér azokra, akiket mélységesen gyűlöl és megvet. Feltűnő a vallásos megnyugvás hiánya, különösen e hitbuzgó korban.

A szerencsétlen költő nem sokáig vonszolta az élet terhét. Szent-Annán húnyt el, 1752. márczius 7-én.¹⁾

Iratai közt megtalálták sírversét, melyet maga szerkesztett:

Ille ego, sub modica quem cespes condit arena,
Ingenii vilis fabula facta mei.
Sum macer, et longus: titulus meus iste sit unus,
Hic sit honos, haec laus, hoc decus omne meum.
Cur macer, inquiris? nimirum praebita nunquam,
Dum vixi, ingenio sunt alimenta meo.
Musa mihi favit, nunquam Fortuna beavit;
Sed veluti dubio lusit acerba trocho.
Nil Patriae praeter vitam ultra debeo; pro qua
Victima cum toto sanguine vita cadat.
At tibi sit melior requies post funera, quisquis,
Manibus optata pace, Viator ais:

¹⁾ Horányi, Script. Schol. Piar. II. 243. — Kácsor: Viri Doctrina Illustres Schol. Piar. — Révai, Latina, 21. l. — Zimányi, Carmina, 264. l. — Suffragiumok, Familiae Religiosae. — Csaplár B., Révai I. 15, 20, 24, 42, 63, 78, 99, 142. — Révai azt állította, hogy kézíratait az irigység semmisítette meg. Ez nem áll. Halála után összes iratait felvitték Pestre, Nemcsényi rendfőnök határozott parancsára (Szent-Anna „Status Domus“ adatai, a temesvári piar. könyvtárban), de nem adták ki, mivel a dolgozatok nagy része befejezetlen és töredékes. Könyvei a temesvári piar. könyvtárba kerültek.

Ecce coronatis, quem stare decebat in astris,
Pauper in abiecta valle Poeta iacet.

Az állandó jó viszony, mely Halápy és a zárkózott természetű Koricsányi között fennállott, azt bizonyítja, hogy Constantinus kedves modorával, szelidségével még a vadabb kedélyeket is le tudta bilincselni.

Érezte, hogy tanítványa magasan följe emelkedett, de nem irigyelte tőle a dicsőséget, sőt ellenkezőleg azon volt, hogy nevét az egész tudós világ megismerje.

Koricsányi nagyságát Halápy egy másik tanítványa, a híres Bajthay Antal közelítette meg leginkább. Érdekes, hogy az ő tehetségét is leginkább csak egy munkából, Kalazanti Szt. József tiszteletére írt ódájából ismerjük meg.

E költeményt Révai adta ki a „Latinák“-ban.¹⁾ Méltán adta neki az „oda singularis“ nevet, mivel a nyelv tisztaságát, a gondolat erejét s finomságát tekintve egyetlen egy piarista óda sem hasonlítható hozzá. Halápy e szép költemény szerzőjét ifjúkorában a poesisre tanította, később is figyelemmel kísérte fejlődését, sűrűn levelezett vele. Két költői levele leoninus ódái közt is olvasható.²⁾

Midőn e rövid és hézagos ismertetést befejezem, hálás köszönetet mondok nagyméltóságú br. Hornig Károly veszprémi püspök úr Ő Excellentiájának, kihez azon kéressel fordultam, hogy Halápynek Biró Mártonhoz intézett leveleit, melyeket a püspöki levéltárban feltalálhatni véltem, használnom engedje. A kutatás azonban eredménytelen lett, de Ő Excellentiája, hogy ügyem iránt tanúsított kegyes érdeklődését kimutassa, e korra vonatkozólag egy igen becses repertoriumot állított össze számomra.

Ugyancsak hálás köszönetemet fejezem ki ft. Csaplár Benedek úrnak, rendünk tudós történetírójának, ki szíves felvilágosításaival s becses közléseivel támogatni kegyeskedett.

¹⁾ Latina, 141 - 144.

²⁾ II. 11, 12.

